

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

56

Nyíregyháza
2023

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
dr. Odrobina László mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2023

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

SÁRÁNDI TAMÁS

A marosi görögkatolikus esperesség helyzete a két világháború közötti időszakban, az etnikai kérdés tükrében

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A román görögkatolikus egyház helyzete a két világháború között; 3. Hajdúdorog „örökségének” felszámolása a marosi görögkatolikus esperességben; 4. Az állam–egyház viszony alakulása helyi szinten; 5. A marosi görögkatolikus esperesség a két világháború között; 6. A parókusok–hívek viszony; 7. A hívek–parókusok viszony; 8. Az etnikai–nyelvi kérdés jelentkezése a marosi esperességben; 9. Összegzés.

TAMÁS SÁRÁNDI: The Situation of the Greek Catholic Deanery of Mureş (*Maros*) in the Inter-war Period in the Context of the Question of Nationality

The study covering the interwar period is the latest chapter from a series on the history of the Greek Catholic community in Mureş between 1868 and 1944. It highlights the history of the Greek Catholic communities with a Hungarian identity, the linguistic and national identity of the faithful, as well as liturgical language use. Events taking place at a national level between the two World Wars were reflected in the consolidation of the organisational and institutional structure of the Church. In the case of the Deanery of Mureş, this development was most evident in the emergence of new parishes and churches. However, this growth was not matched by an increase in the number of believers, and, despite the push for ‘re-Romanianisation’, the Deanery was not particularly successful in converting people to the faith. The prestige of the Church and of its priests would decline, which also became manifest in the collective refusal to deliver the dues in kind. One of the reasons for the Church’s limited success was the restructuring effort in priest training. Only little information is available about the national sentiments of Hungarian Greek Catholic parishioners in the Deanery of Mureş. Despite all attempts by the state and the Church, the assimilation process beginning in the 19th century did not stop in small communities. However, in larger centres and towns, it could be decelerated or, occasionally, even reversed. The attitude of the Church to the Hungarian faithful would not change: Although it continued to conceal their existence, they were treated with patience at local levels, and, despite all the prohibitions and objections, the Hungarian Mass was tolerated.

1. Bevezetés

Jelen tanulmány a marosi görögkatolikus esperesség 1868–1944 közötti történelmét ismertető sorozat újabb, két világháború közötti időszakát bemutató fejezete, amelyben kiemelt hangsúlyt kap az itt élő magyar identitású görögkatolikus közösségek története, a hívek nyelvi és nemzeti identitása, valamint az ehhez szorosan kötődő liturgikus nyelvhasználat. A kérdés megítéléséhez figyelembe kell venni a román görögkatolikus egyház 1918 utáni helyzetében beállt változást, akárcsak a katolicizmus romániai megítélését. A marosi esperesség két világháború közötti helyzetét emellett nagyban befolyásolta földrajzi elhelyezkedése és a román kormánynak a székelyföldi régióval kapcsolatos nemzetiségpolitikai megfontolásai. A magyar

hívek helyzete is megváltozott, létüket azonban továbbra is egy nemzetisítő állam, megítélésüket pedig kettősség határozta meg. 1918 előtt egy kisebbségi egyház asszimilálódott tagjaiként a többségi nemzet része voltak, akik számíthattak az állam támogatására nemzetiségi és vallási érzületük megélése terén, sok esetben viszont negatív megkülönböztetésben volt részük. 1918 után ez a kettősség megmaradt: egy többségivé váló egyház kisebbségi tagjai lettek, akikre az állam mint a nemzet elveszített tagjaira tekintett, s mindent megtett „visszaszerzésük”, reasszimilálásuk érdekében, így vallásukból adott esetben előnyük is származhatott. Az egyház 1918 után még inkább politikai dimenzióba került, a hívek mindennapjait azonban nem ezek a nemzeti és ideológiai elvek határozták meg, hanem szociális helyzetük. A székelyföldi görögkatolikus közösségek továbbra is kisebbséget alkottak mind nemzeti, mind vallási értelemben, az 1918 előtt megindult asszimilációs folyamatok nem álltak le, csak lassultak, visszafordítani azonban nem sikerült őket. Az egyházközségeken belül megjelenő konfliktusok alapvetően továbbra is szociális és nem nemzetiségi/nyelvi kérdések mentén keletkeztek, de döntő részben a békés együttélés volt a meghatározó. Az 1930-as évek végére fokozódik az állam részéről érkező nyomás, ami nem ér véget az 1940-es visszacsatolással, csak más előjelet kap.

A dualizmus időszakának vizsgálata idején arra számítottunk, hogy a magyar liturgia kérdése aktívan megjelenik, konfliktust okozva a hívek és az egyház között. Ezzel szemben a kérdést elhallgatták, és csak közvetett bizonyítékaink vannak róla. A két világháború közötti időszakot kutatva arra számítottunk, hogy a magyar liturgia kérdése teljesen visszaszorult, és semmilyen dokumentum nem maradt fenn róla, ezzel szemben több esetben dokumentálva lett. A román görögkatolikus érsekség magatartásában sem következett be változás, a kérdést továbbra is elhallgatták. A Székelyföldre mint speciális régióra tekintettek, ahol azonban tolerálták a magyar hívek nyelvi igényeit. A marosi esperesség összetétele a húsz év során többször változott, a tanulmányban a fő hangsúlyt azon egyházközségekre helyeztük, amelyek 1918-ig a hajdúdorogi püspökség részei voltak, mivel a magyar hívek többsége ezen egyházközségekben élt.

2. A román görögkatolikus egyház helyzete a két világháború között

1918 után a román görögkatolikus egyház helyzete alapvetően megváltozott. A változás mértéke az ortodox egyházzal összevetve válik szembetűnővé. Bár már 1918 előtt mindkettő bevett vallásnak számított, és a liberális magyar államkeretek között mindkettő megkapta a különböző állami támogatásokat (papok bérkiegészítése, iskolák fenntartása), mégis kisebbségi egyháznak számítottak. Ezt követően azonban mindkettő többségi egyházzá vált, s mindkettőnek előjogai lettek a kisebbségi egyházakkal szemben.¹

¹ Ez természetesen érintette a magyar görögkatolikus papokat is, ők magasabb állami juttatásban részesültek, és az egyházközség javait is kiegészítették a földreform nyomán keletkezett állami rezerva

Az új helyzetre minden fél a maga módján reagált. A Vatikán egyrészt aggódott, mivel több millió katolikus hívó került egy ortodox többségű és mentalitású államba, ugyanakkor lehetőséget is látott és bízott abban, hogy sikerül a teljes román lakosságot megnyerni a katolicizmusnak.² Az esetleges áttérés lehetőségét a görögkatolikus vallásra, akárcsak a visszatérését az ortodox egyházba minden érintett fél folyamatosan használta. A román diplomácia már 1918–1919 folyamán követet küldött mind a Vatikánba, mind a párizsi békekonferenciára, és a román területi követelések maradéktalan kielégítése esetén a teljes román lakosság áttérésének ígéretét lebegtette meg. Egyes szerzők szerint a Vatikán kezdetben emiatt lépett fel engedékenyen,³ és kedvezett a görögkatolikusoknak a római katolikusok rovására. A román békeküldöttség tagjaként tevékenykedő Ioan Coltor tanár már 1919-ben felvetette a katolikus misszió Romániába küldését, 1920 októberében pedig Francesco Marmaggi, az ország első nunciusa is katolicizálási tervvel érkezett. A román görögkatolikus egyház a román kultúra és nemzeti érzés egyik legfőbb megtestesítőjeként tekintett magára, amely biztosítja a kapcsolatot az ősi múltat jelentő latin örökséggel, és az egyház egyes tagjai is reálisnak tartották a teljes román lakosság katolizálását. Nézeteik azonban hamar illúzióvá váltak, sőt pár év után már védekezésre szorultak az ortodoxokkal szemben. A gyulafehérvári nagygyűlésen, ahol jelen voltak a görögkatolikus egyházi képviselők is, a feltétel nélküli egyesülés mellett döntöttek. Ezzel elfogadták, hogy Erdély csatlakozik Romániához, és elfogadja az ottani viszonyokat.⁴ A regáti felfogás viszont az ortodoxiát tekintette a románok nemzeti jellemzőjének. Emiatt a görögkatolikusoknak bizonyítaniuk kellett nemzethűségüket és román jellegüket, ami a katolikusokhoz való kötődéseik visszaszorulásához és a keleties jelleg felerősödéséhez

földekből. Gergely György kézdiszentlelki görögkatolikus pap beszámolója, 1940. november 13. Közli HÁMORI PÉTER, „Székely-oláh görög katolikus sorstörténet”, in *Regio 2* (2007) 215. A hasonló esetek inkább kivételnek számítottak. Jellemzőbb volt, hogy miközben az egyházközség anyagi helyzete a földreform és az állami juttatások révén javult, a kisszámú magyar paptól idővel még az államsegélyt is megvonták.

² A bécsi nuncius egy 1919 januárjában írt levelében fejtette ki reményeit. BUCUR, IOAN-MARIUS, *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görög katolikus egyház történetéből 1918–1953], Cluj-Napoca 2003, 47. A románok esetleges áttérése rendszeresen előkerült, a román diplomácia is szívesen élt ezzel az eszközzel. 1919-ben Ferentiu görög katolikus püspök tett is javaslatot a két egyház egyesülésére, de felvetésére nem érkezett válasz az ortodoxok részéről. Amikor Raymund Netzhammer, bukaresti római katolikus érsek megpróbálta figyelmeztetni a vatikáni köröket a katolizálási szándék valótlanágáról, vádlón tekintettek rá. LUKÁCS IMRE RÓBERT, „A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után”, in *Iustum Aequum Salutare 1* (2010) 70.

³ Ezzel magyarázzák, hogy a Vatikán elfogadta római katolikus püspökök leváltását, pl. Glattfelder Gyula csanádi vagy Raymund Netzhammer bukaresti érsekét. TURCU, LUCIAN, *Între idealuri și realitate. Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciul (1920–1935)* [Az ideáltól a realitásig. A gyulafehérvár–fogarasi érsekség Vasile Suciul idején 1920–1935], Cluj-Napoca 2017, 53.

⁴ Az erdélyi ortodox egyház egyesült a regáti ortodox egyházzal, s az új szervezeti szabályzat révén valójában az erdélyit terjesztették ki az egész egyházra. Ezt szemlélteti, hogy az 1918 után megválasztott első román ortodox pátriárka Miron Cristea, korábbi karánsebesi püspök lett.

vezetett.⁵ A másik sajátosság, hogy a görögkatolikus egyháznak minden törekvés ellenére sem sikerült terjeszkednie az Erdélyen kívüli területeken, végig regionális egyház maradt. A Vatikánnal való viszony miatt kozmopolitizmussal, a római katolikusokkal való viszony miatt pedig magyarbarátsággal vádolták.⁶ Sok esetben védekezésre szorult, s egyes törekvésekkel szemben a magyar kisebbségi egyházakkal került egy platformra. Emiatt frusztráltság, sok esetben kisebbségi érzés volt jellemző az egyházvezetésre. Hasonló törekvések figyelhetők meg az ortodox egyház oldaláról is: szeretett volna visszavágni az 1918 előtti időkből elszenvedett vélt vagy valós sérelmekért és visszaszerezni régi presztízsét.⁷ Az ortodox felfogás szerint a nemzeti egyesülést a vallási egyesülésnek kell követnie az állam konszolidálása miatt is.⁸

Az 1923-as alkotmányban már különbséget tettek a két egyház között. Turcu szerint az alkotmánytervezet kapcsán kirobbant vita, az ortodoxok heves támadásai meglepték és felkészületlenül érték a görögkatolikus egyházat, emiatt is nem tudta érvényesíteni akaratát. A görögkatolikus egyház felfogása szerint alapelvnek a gyulafehérvári nyilatkozatot kellett volna tekinteni, amely kimondja az egyházak egyenjogúságát, autonómiájuk biztosítását.⁹ Az alkotmányban kimondták ugyan, hogy mindkettő román egyház, de az ortodox egyházat domináns egyházzá nyilvánították arra hivatkozva, hogy a románok többsége ortodox. A görögkatolikusnak csak a kisebbségi egyházakkal szemben biztosítottak előnyt.¹⁰

A görögkatolikus egyház helyzete csak az 1927-ben a Vatikánnal megkötött konkordátum révén rendeződött. A tárgyalások már 1920-ban elkezdődtek, végül több megszakítással és holtponttal titokban írták alá. Az ortodox egyház az esetleges konkordátum hírére azonnal heves tiltakozásba kezdett, amit a román kor-

⁵ GHIȘA, CIPRIAN, „The greek catholic discourse of identity in the inter war period. The relation between the nation and peoples religious confession [Görögkatolikus identitás a két világháború közötti időszakban. Nemzet és egyház közötti viszony]”, in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 2 (2012) 60–61.

⁶ A két világháború között a görögkatolikusokkal szemben a nemzethűség tekintetében megfogalmazott másik vád abból fakadt, hogy nem vettek részt az 1922-es koronázáson. A királyi pár az ortodox misén vett részt, a Vatikán pedig megtiltotta a görögkatolikus püspököknek, hogy részt vegyenek ezen. Mivel nem volt görögkatolikus templom az esemény helyszínén, ők a város egyik görögkatolikus templomában tartottak külön misét az alkalomból. Így az ortodox misén valóban nem vettek részt, de magán a koronázási aktuson jelen voltak, bár ott csak az ortodoxoknak jutott szerep. Erre vonatkozóan lásd MAGDÁU, PETRU – TURCU, LUCIAN – CĂRJA, IOAN, „Atitudinea bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii [A görögkatolikus egyház magatartása az ezelőtt 90 évvel megvalósult gyulafehérvári királykoronázási ünnepséggel kapcsolatban]”, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 1 (2013) 119–155.

⁷ HERBAN, ADELA, *România-Vatican. Relații diplomatice (1939-1950)* [Románia–Vatikán. Diplomáciai kapcsolatok 1939–1953], Deva 2008, 12.

⁸ BUCUR, *Din istoria bisericii*, 66. Ezen felfogás a bennszülöttség érzését növelte, ami elzárkózáshoz, a nyugati értékek elvetéséhez, a demokráciába vetett hit megkérdőjelezéséhez vezetett.

⁹ TURCU, *Între idealuri și realitate*, 584.

¹⁰ Az 1923-as román alkotmány 23. cikkelye. http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1517 (2014. 07. 25.)

mány arra használt, hogy minél jobb feltételeket tudjon elérni. A Vatikánnak eleve nehéz dolga volt, mivel egy ortodox állammal szemben kellett eredményt elérnie úgy, hogy tegyen engedményeket, miközben tekintettel kellett lennie mind a görög, mind a római katolikus egyházzsra.¹¹ Mindennek egyszerre nem tudott eleget tenni, ezért igyekezett védeni az egyetemes katolikus szabadságjogokat, s ha kellett, engedményeket tett a görögkatolikusok javára.¹² A siker érdekében a Vatikán beleegyezett, hogy a szatmári és nagyváradi római katolikus püspökségeket összevonják, és az egész erdélyi római katolikus egyházat a bukaresti érseknek rendelik alá. Ezzel szemben megmaradt a görögkatolikus érseki tartomány függetlensége, közvetlenül a Vatikánnak rendelték alá, és az ország nyugati részén újabb püspökséget hoztak létre, ez lett a későbbi máramarosi püspökség.¹³ A konkordátum legnagyobb eredménye, hogy biztosítani tudta a katolikus vallás szabadságát, megteremtette a szabad kapcsolattartást a Vatikán, püspökségek és hívek között, elismerte a katolikus egyház jogi státusát és a katolikus iskolák nyilvános jogát.¹⁴ A konkordátummal elégedetlen volt az ortodox,¹⁵ görögkatolikus¹⁶ és a római katolikus egyház¹⁷ is, azonban utólag visszatekintve nem volt

¹¹ A tárgyalások menetét végigkísérték a magyar római katolikus püspökök is, akik Serédi Jusztinián, akkori vatikáni egyháztanácsos segítségével külön tervezetet is kidolgoztak. A magyar elképzelés lényege: a püspökségek számának megmaradása, egy érsekségbe történő egyesítése. A magyar görögkatolikus egyházközségeket továbbra is a hajdúdorogi püspök igazgathassa, és amennyiben ez nem lehetséges, külön vikariátusságba szerveződve rendelik őket a latin püspökök alá. Magyar elképzelésekre vonatkozóan lásd MARCHUT RÉKA, „A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)”, in *Pro Minoritate Tél* (2014) 14–16. Ezek közül egyik elképzelést sem sikerült megvalósítani.

¹² Ilyen volt pl. a kolozsvári minorita rendház és templom, majd később a kolozsvári kálvária templom átadása a szamosújvári görögkatolikus püspökségnek. Előbbi lett a püspökség székhelye. Ez nemtettsést váltott ki mind a rendből, mind a magyar püspökökből. MARTON JÓZSEF, „A szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben”, in *Erdélyi Múzeum* 1–2 (1995) 54–55.

¹³ NÓDA MÓZES, „The historical and ecclesiastical background of the 1927 Concordate between the Vatican and Romania [Az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött konkordátum történeti és egyházi háttere]”, in *Journal for the Study of Religions and Ideologies* Winter (2010) 285.

¹⁴ Legnagyobb hátrányának azt tartják, hogy nem sikerült elismerni az egyház vagyoni jogi alapját, és létrehozták az ún. Patrimonium Sacrumot (egyházi közpénztár), amely mindkét egyház vagyonát kezelte volna. A vagyon nagyobb része a római katolikus püspökségektől érkezett volna, annak kezelésében viszont a magyar püspökök kisebbségbe kerültek. Kompromisszumként az alapba nem az egyházi vagyonok kerültek, hanem a földreformkor kisajátított javakért kapott értékpapírok. MARTON, *A szentszék és Románia*, 55–56.

¹⁵ A konkordátum leghevesebb bírálója Onisifor Ghibu egyetemi tanár és Nicolae Bălan ortodox érsek volt. Bălan szenátusban elmondott beszéde szerint nincs szükség konkordátumra, mivel az megbontja az állam ortodox jellegét, az állam–egyház viszonyt törvényekkel, s nem nemzetközi egyezményekkel kell szabályozni. Az ortodox egyház pedig fenntartja a görögkatolikus egyház létrejöttkor keletkezett sérelmeit. BUCUR, *Din istoria bisericii*, 66.

¹⁶ A görögkatolikus egyház kifogása az volt, hogy az érsekség joghatóságát nem terjesztették ki az ország egész területére. BUCUR, *Din istoria bisericii*, 56.

¹⁷ Jancsó Elemér szerint a Vatikán engedményeit a legbuzgóbb katolikusoknak is nehezükre esett elfogadni. JANCsó ELEMÉR, „A katolikus egyház helyzete Romániában”, *Magyar Szemle* szeptember (1928) 59.

mód előnyösebb feltételek elérésére.¹⁸ – Az egyházak helyzetét az 1928-as kultusz-törvény szabályozta. Erre amiatt is volt szükség, mivel a korábban érvényes 1895:XLIII magyar tc. egy egyházként kezelte a római és görögkatolikust.¹⁹ Mivel az ortodox egyház helyzetét már korábban szabályozták, ez a törvény valójában a többi egyház helyzetét kívánta rendezni. A törvény szövege tételesen nem mondta ki az alkotmányban lefektetetteket, az ortodox egyház domináns jellegét, csak utalt az 1925-ös szabályzatra, amely tartalmazta ezt.²⁰ A törvény fontos hozadéka, hogy külön egyházként kezelte a római katolikus és görög katolikus egyházat. Ennek messzemenő következménye lett, ugyanis a rítusváltoztatás ettől kezdve vallásváltoztatásnak minősült. A magyar és a katolikus kánonjog szerint az egyik rítusról való átmenet a másikra az egyház belügyének minősült, amihez a Vatikán beleegyezése volt szükséges.²¹ A román törvény rendelkezése szerint azonban 1928-tól ez vallásváltoztatásnak minősült, amihez elegendő volt a közjegyző előtt tett nyilatkozat.²² A Vatikán a rítusváltoztatás engedélyezését a bukaresti, illetve a budapesti nunciusra bízta.²³ A törvénynek a rítusváltoztatások megkönnyítésével feltehetően az áttérés, az ortodox vallás terjesztése volt a célja. A törvény ellen hevesen tiltakozott a görögkatolikus egyház. A legnagyobb vita a vagyoni jogi kérdés körül alakult ki, hogy tömeges áttérés esetén az egyházközség vagyona kit illet meg. Hosszú, néha személyeskedő vita alakult ki a törvény 37. §-áról, de végül sikerült elérni, hogy a görögkatolikus álláspont érvényesült: a hívek áttérését követően az egyházközség minden vagyona és ingósá-

¹⁸ A konkordátummal a magyar kormány sem volt elégedett, így gesztusképpen a megegyezés aláírásával egy időben Magyarországgal is megkötötték az ún. *intesa simplicet*, ami a magyarországi püspökök kinevezését szabályozta. MARCHUT, *A román konkordátum*, 16.

¹⁹ Az 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6605> [Letöltve: 2017. 03. 29.]

²⁰ ŞTIRBAN, MARCEL, „Problema reglementării regimului general al cultelor (1922–1928). Etape. Proiecte. Probleme în litigiu [Az egyházak kérdésének általános rendezése 1922–1928. Szakaszok. Tervek. Vitás kérdések]”, in *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, 2002. <http://www.history-cluj.ro/Istorie/anuar/2002/Stirban%20-%20Problema%20reglementarii.htm> [Letöltve: 2017. 03. 29.] A törvény abban is megkülönböztette a román és magyar egyházakat, hogy míg az ortodoxokat és görögkatolikusokat egyháznak, a kisebbségi egyházakat csak kultuszoknak nevezte. LUKÁCS, *A görög katolikusok helyzete*, 73.

²¹ Az egyház a rítusváltoztatást nem csak az egyház magánügyének tekintette, a kérdést a korszakban 1917-ben szabályozták. E szerint a rítusváltoztatási szándékról mind az elbocsátó, mind a befogadó püspöknek pozitívan kell nyilatkoznia, majd a kérést fel kell küldeni a Vatikánhoz. A 19. század végén a román görögkatolikus püspökök több alkalommal is megtagadták híveik rítusváltoztatását, akik így hitehagyottá váltak, vagy protestáns vallásra tértek át. Erre hivatkozva 1905-ben a Vatikán megengedte Majláth Gusztáv gyulafehérvári római katolikus püspöknek, hogy a görögkatolikus püspökök beleegyezése nélkül is átvegyen híveket. Majláth ezt a jogot a törvény megjelenéséig gyakorolhatta. LUKÁCS IMRE RÓBERT, „A politikai események befolyása a rítusváltozásra 1912–1930 között”, in *Studia Theologica Transsylvaniensia* XII (2009) 69.

²² A vallásváltoztatást a törvény 44–45. §-a szabályozta. Minden 18. életévét betöltött személy szabadon dönthetett a vallásváltoztatásról, ehhez két tanú jelenlétében kellett nyilatkozatot tennie közjegyző előtt. Ez értesítette az érintett papot, és ha 30 napon belül nem változtatott szándékán, a befogadó pap bevezette az anyakönyvbe. ŞTIRBAN, *Problema reglementării*.

²³ HÁMORI, *Székelly-oláh*, 194.

ga az eredeti püspökséget illette meg.²⁴ A törvény 8. §-a kimondta, hogy az országban működő egyházi hatóságok hatásköre nem terjedhet túl az országhatáron, ennek célja a kisebbségi egyházak Magyarországhoz kötődő viszonyának ellehetetlenítése volt. A Partiumban lévő összes református és római katolikus püspökséget kettévágta ugyanis az új országhatár, míg a román püspökségeket ez kevésbé érintette.²⁵ Cserébe a román egyházak is lemondtak a Magyarországhoz került egyházközségekről.²⁶

A két világháború közötti időszakban mindkét román egyház látványos előretöréséről beszélhetünk. Kis részben számbelileg – a vallásáttérések miatt –, nagyobb részt intézményi struktúrában figyelhető ez meg. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának 72%-a volt ortodox, s mindössze 7,9%-a görögkatolikus, Erdélyben pedig a lakosság 39%-a volt ortodox és 19%-a görögkatolikus.²⁷ A román egyházak előretörése három szinten érhető tetten: a központi adminisztráció, a helyi egyházközségek és a hívek száma tekintetében.

A román görögkatolikus egyház központi adminisztrációja 1918-ban a következőképpen nézett ki: a Gyulafehérvári-fogarasi érsekségnek (1853-ban emelték érseki rangra) volt alárendelve a nagyváradi (1777-ben alapították), lugosi (1853-ban alapították) és szamosújvári (1853-ban alapították) püspökség. A konkordátumnak megfelelően 1930-ban még egy püspökséget alapítottak Nagybánya székhellyel.

A román egyházak vizsgálatában az egyik legnehezebb kérdés a templomépítések, az egyházközségek szintjén történő előretörés ügye. Ezáltal az egyház olyan településeken is megjelent, ahol korábban – hívek híján – nem létezett, vagy csak fliaként működött. Az új egyházközségek alapítása és templomok építése látványos folyamat volt. Az 1940-ben visszacsatolt észak-erdélyi területen összesen 463 templomot építettek fel, ebből 272 volt görögkatolikus és 191 ortodox. A Székelyföldön 120 új templom jelent meg 1940-ig.²⁸ A katonai közigazgatás időszakában bekövetkezett sorozatos templombontások/rombolások nyomán a magyar hatóságok 1942-ben külön rendeletet adtak ki, amelyben igyekeztek felmérni

²⁴ A törvény elleni tiltakozásként a görögkatolikus egyház több utcai megmozdulást szervezett, több esetben ezek összecsapásba torkolltak. Az egyik legvéresebbre épp Marosvásárhelyen került sor. 1928. március 18-án a templombúcsú kapcsán felvonulást akartak szervezni a városban, tiltakozva a törvény ellen. A hatóságok csendőrséggel foszlatták a felvonulást arra hivatkozva, hogy nem volt engedélyezve. Többen megsérültek, köztük egy parókus is. Az ügynek helyi szinten nagy politikai visszhangja lett.

²⁵ A román görögkatolikus egyház számára a bécsi nuncius 1919. májusi rendeletének értelmezése okozott nehézséget. A román fél úgy értelmezte, hogy a határok rögzülését követően minden, egykor a nagyváradi püspökséghez tartozó egyházközség fölött a joghatóság az érintett püspököt illeti meg, míg a magyar fél felfogása szerint ezek automatikusan visszakerültek a hajdúdorogi püspökség joghatósága alá.

²⁶ BERÉNYI MÁRIA, „Román ortodox egyház a két világháború közötti Magyarországon”, in *Annales* 1996, 20.

²⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930 (Románia lakosságának 1930. december 29-iki népszámlálása)*, Vol. II., București, 1938. XXIV–XXVI.

²⁸ SZLUCSKA JÁNOS, „Pünkösdi királyság”. *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.*, Budapest 2009, 210.

a 22 év alatt felépült román templomokat, ezek szükségességét és anyagi háttérét.²⁹ A felmérés tanúsága szerint³⁰ az új templomok elsősorban nem a román többségű területeken (Máramaros, Beszterce) épültek, hanem a vegyes vagy magyar többségű (Szatmár, Kolozs) megyékben. Megyei bontás szerint a legtöbb templom Szatmár megyében épült (a templomok $\frac{1}{4}$ -e), ha azonban a Székelyföldet egy régióként tekintjük, akkor itt épült fel a legtöbb templom (34,5%). A feleletadók szubjektivitása mellett is³¹ a templomok 60%-át szükségesnek vélték felépítésükkor. Amennyiben valósan fogadjuk el a kimutatás eredményeit, a kisebbségből többségbe került egyházak mentalitásában bekövetkezett változások mellett, illetve a hathatós állami támogatásokkal együtt is arra lehet következtetni, hogy a román közösségnek 1918-ban kevesebb temploma volt, mint amennyire igény mutatkozott. A Székelyföldön azonban a templomok $\frac{2}{3}$ -a nem valós igényt elégített ki, hanem az államiság jelképeként szolgált. A Székelyföldön csak a templomok 40%-át tartották valós vallási igényeket kielégítőnek. A templomépítés szinte kivétel nélkül minden esetben többes hozzájárulás révén történt. Csak alig több mint az esetek 10%-ában épült fel a templom kizárólag az egyház hozzájárulásából, közel $\frac{1}{4}$ -ének építési költségeihez az egyház semmivel nem járult hozzá. Jellemző, hogy a román egyházak többségi léthelyzetének kidomborításához az államhatalom az esetek 60%-ában valamilyen formában hozzájárult, akár maga a kormány, akár a megye vagy település, egyes esetekben mindegyik. A Székelyföldön mindez még hangsúlyosabbá válik, a település több esetben járult hozzá a templom felépítéséhez, mint maga az egyházközség.³² Sok esetben a települések lakosságát felekezetre való tekintet nélkül kötelezték a templom felépítéséhez való hozzájárulásra, legtöbb esetben közmunka formájában.³³

²⁹ A rendeletet először 1940 decemberében 84/1942 számmal, majd 1942 tavaszán adták ki. A válaszok erre érkeztek be. *Belügyminisztérium rendelete a visszacsatolt területek főispánjainhoz a román templomok ügyében*. 1940. december 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), K 150 Belügyminisztérium általános iratai (a továbbiakban K 150). 2843. csomó, I. kútfő, 31. tétel, 311/1942. 40–41. A felmérés háttérében egyrészt az állt, hogy pontos képet kaphassanak a román egyházak előretöréséről, másrészt az illető községeket ért anyagi kárt megállapítsák, ami alapul szolgálhat egy később, a román egyház ellen indítandó perben.

³⁰ A „templomrombolások” jelentőségére, az 1942-es rendelet részletes elemzésére vonatkozóan lásd SÁRÁNDI TAMÁS (szerk.), *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.*, Csíkszereda 2016. Ezen belül *A román egyházak helyzete, a „templomrombolások”* című alfejezet. 95–116.

³¹ A rendeletre adott válasz szubjektív, a helyi magyar közigazgatás mentalitását tükrözi. Pl. Désaknán a kimutatás szerint 1200 fős görögkatolikus közösség élt, a jegyző mégis szükségtelennek ítélte meg az új templom felépítését.

³² Hasonló következtetésre jutott a témában az eddigi legjobb összefoglalót megíró Pál János is. Ő a román „térítéseket” és templomépítkezéseket vizsgálta a székelyföldi unitárius közösségekben, elsősorban helyi források segítségével. PÁL JÁNOS, „Vissza és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben”, in *Magyar kisebbség* 1–2 (2008) 186–253.

³³ Mindez ellentétben állt az 1928-as román kultusztörvényvel, amelynek 41. §-a tiltotta, hogy kötelezzék a híveket más egyház fenntartásához való hozzájárulásra. A törvény elemzésére vonatkozóan lásd ŞTIRBAN, *Problema reglementării*.

A román egyházak előretörésének harmadik színtere a hívek számának növekedése. Ezen elsősorban a vallásváltoztatást értjük, melynek háttérében vegyes házasság vagy más személyes érdek állhatott. A két világháború között az állami munkahely megtartásának vagy megszerzésének sok esetben előfeltétele volt, hogy az illető vallást változtasson. Mindezt elősegítette a fent tárgyalt 1928-as törvény, amelyet támogatott a közigazgatás is.³⁴ A két világháború közötti vallásváltoztatás, ha nem is volt látványos, jelentős számú állampolgárt érintett. A román államhatalom minden igyekezete ellenére a két világháború között is zajlott egyféle természetes asszimiláció, így a vallásváltoztatások is kétirányú folyamatok voltak. Sok esetben a görögkatolikus egyházból való kilépés társadalmi szükségletből is bekövetkezett, mivel a görögkatolikus vallásra a szegények vallásaként tekintettek,³⁵ és előrelépést jelentett az ettől való szabadulás. A 19. századi rítus- vagy vallásváltoztatásokkal ellentétben ez azonnal, hatalmi szóra következett be, így sok esetben a hívek lelki meghasonlásához vezetett.³⁶ 1943-ban a Magyar Külügyminisztérium felkérésére az Erdélyi Tudományos Intézet felmérést készített a két világháború közötti vallásváltoztatásról.³⁷

	Római katolikusból	Reformátusból	Unitáriusból	Román egyházakból	Összesen
Római katolikusba				1131	1131
Reformátusba				1990	1990
Unitáriusba				166	166
Román egyházakba	3822	5129	822		9773
Összesen	3822	5129	822	3287	13 060

A kimutatás szerint a 22 év alatt 13 060 személy változtatott vallást, 9773 személy tért át román egyházakba, 3287 pedig román egyházakból valamely magyar felekezethez.

³⁴ Nicolae Bălan nagyszebeni ortodox érsek nyíltan támogatta az egyház missziós törekvéseit. BUCUR, *Din istoria bisericii*, 64.

³⁵ Ez érvényes volt a 19. századra, és az 1930-as népszámlálás is részben megerősíti. A görögkatolikus hívek 81,4%-a élt falun és 62,5%-a foglalkozott mezőgazdasággal. BUCUR, *Din istoria bisericii*, 66.

³⁶ HÁMORI, *Székely-oláh*, 195.

³⁷ *Külügyminisztériumi átirat az 1940 előtti vallásváltoztatásról*, 1943. április 20. MNL OL, K 28, Miniszterelnökség Nemzeti- és Kisebbségi Osztályának iratai (a továbbiakban K 28). 92. csomó, 150. tétel, 1943-O-21757. 52–53.

A román egyházak előretörése a Székelyföldön volt a leglátványosabb. Ezt segítette elő Nicolae Iorga elmélete a székelyek román eredetéről.³⁸ A neves román történész az 1920-as évek végén a térségben megejtett utazása nyomán jutott ezen megállapításokra. Elméletének lényege, hogy a betelepített székelyek az ott található román lakosságot hamar asszimilálták, azonban kultúrájukat, szokásaikat átvették, így a székelyek tulajdonképpen elmagyarosodott románok.³⁹ Iorga mellett az ASTRA román kulturális egyesület volt a „visszarománosítás” legfőbb szorgalmazója. Kulturális események és sajtókampányok szervezése mellett a korszakban tudományosnak vélt eugenikai módszerekkel is igyekeztek bizonyítani a lakosság román eredetét.⁴⁰

Ezen érvekből kiindulva a román közigazgatás a Székelyföldön szorgalmazta leginkább a vallásváltoztatást, sok esetben erőszakos térítésről beszélhetünk. A román hatóságok a nyomásgyakorló eszközök széles skáláját vonultatták fel céljaik elérése érdekében: a verbális, fizikai, kulturális és gazdasági nyomásgyakorlás mellett adminisztratív eszközöket is bevetettek. Ezen erőszakos folyamat eredményeként csak a székelyföldi unitárius egyházból 1928 és 1936 között 381-en tértek át a görögkatolikus és 75-en az ortodox vallásra.⁴¹ Azon településeken, ahol pár családot sikerült vallásváltoztatásra készíteniük, egyházközséget alapítottak, és nyomban nekiláttak a templomépítésnek.

3. Hajdúdorog „örökségének” felszámolása a marosi görögkatolikus esperességben

Az 1918. őszi események hatására megindult a román egyházközségek hajdúdorogi püspökségtől történő elszakadási mozgalma. Ennek központja Szatmár megye volt, élén Romulus Marchiș nagykarolyi főesperes állt, aki 1918 novemberében román nemzeti vikariátusságot hozott létre, az egyházközségek pedig ehhez csatlakozva mondták ki elszakadásukat a püspökségtől. A székely külhelynökségben az 1919. őszi események ennek lenyomatai voltak csupán. Az elszakadási mozgalom központja a marosi esperesség volt, élén kezdetben Alexandru Gligor székelysárdi parókus, marosvásárhelyi helyettes lelkész állt. 1918. december 8-án Székelysárdra nagygyűlést hívott össze, amelyen részt vett a környékről öt másik egyházközség parókusa is. Itt kimondták az elszakadást a hajdúdorogi

³⁸ NICOLAE IORGA, *Istoria românilor prin cãlătoria* [Románok történelme utazás közben], București 1928.

³⁹ Az elmélet részletes ismertetését és kritikáját lásd PÁL, *Vissza és elrománosítási kísérletek*, 188–189. Iorgát a hegyvidéki lakosság hasonló öltözködési és táplálkozásbeli szokásai téveszthették meg.

⁴⁰ Az 1920-as évek elején 12 ezres mintán végeztek vér- és koponyavizsgálatot, amiből megállapították, hogy a székelyek mutatói közelebb állnak a románokéihoz, mint az alföldi magyar lakossághoz. Erre vonatkozóan lásd BÁRDI NÁNDOR–PÁL JUDIT (szerk.), *Székelyföld története*, III. kötet 1867–1990, Kolozsvár – Székelyudvarhely – Budapest, 2016. Elsősorban a „Visszarománosítás” című alfejezet. 443–462.

⁴¹ PÁL, *Vissza és elrománosítási kísérletek*, 200–202.

püspökségtől, és ideiglenes jelleggel csatlakoztak a nagykárolyi vikariátussághoz.⁴² 1919 novemberében – a kánoni szabályokat felrúgva – leváltották tiszttségéből és nyugdíjazták Hubán külhelynököt.⁴³ 1918. december közepén Decei mezőbándi tiszteletbeli esperes mint a megyei Román Nemzeti Tanács alelnöke informálta az érsekséget az egyházközségek elszakadási törekvéseiről, kérve egy székelyföldi vikariátusság létrehozásának jóváhagyását.⁴⁴ A reakciók hasonlóak voltak, mint a nagykárolyi vikariátusság esetében. A balázsfalvi érsek jelezte, hogy a lépés kánonellenes,⁴⁵ így nem ismerheti el, de az elszakadási mozgalmat támogatja. Az 1918 decemberében megalakult Kormányzótanács viszont elismerte.⁴⁶ 1919 januárjában felhívást tettek közzé az érsekség hivatalos lapjában, hogy minél több egyházközség csatlakozzon a vikariátussághoz. Az érsekség információi szerint 1919 januárjáig kilenc csatlakozó levél érkezett, ezek közül hat egyházközség, három filia. Az érsekség csodálkozását fejezte ki, hogy csak ennyi egyházközség kérte csatlakozását.⁴⁷ A román történetírásban 13 egyházközség csatlakozása szerepel, bár ezek névsora nem ismert.⁴⁸ A székelyföldi vikariátusság hivatalosan csak 1919 áprilisában alakult meg egy Marosvásárhelyen megtartott nagygyűlés keretében, élére Elie Câmpeanu korábbi gyergyói esperest választották meg.⁴⁹ Pontos összetétele nem ismert, feltehetően csak nevében képviselte az összes székelyföldi egyházközséget, a gyakorlatban inkább csak a marosi esperesség egyházközségeit fogta össze. A vikariátusság azonban nem fejtett ki aktív tevékenységet, mivel 1919. július 29-én a bécsi nuncius a székelyföldi egyházközségek gondozásával a balázsfalvi érseket bízta meg arra hivatkozva, hogy demarkációs vonal választja el az egyházközségeket a hajdúdorogi püspöktől, így püspöki

⁴² Ugyanakkor kérték az egykori marosi esperesség visszaállítását, a külhelynökség megőrzését és a balázsfalvi érseki tartományhoz való visszacsatolást. „Jegyzőkönyv a marosi esperességhez tartozó egyházközségek gyűléséről, 1918. december 8.”, in ANA HANCU (coord.), *Vicariatul greco-catolic maghiar al Secuimii (1912–1925) [A Székelyföld magyar görögkatolikus vikariátussága]*, Târgu Mureș 2016, 205–206. A székelyföldi egyházközségek csatlakozása a nagykárolyi vikariátussághoz jelképes volt, mivel a két terület között nem létezett szorosabb kapcsolat.

⁴³ Mivel leváltása nem volt hivatalos, Hubán még 1920 elején is külhelynökként küld ki levelet a parókusoknak, amelyben jelzi a tavaszi zsinat elhalasztását. *Hubán külhelynök levele a parókusokhoz a tervezett zsinat elhalasztásáról*. 1920. február 2. Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala], Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban SJMS-Protopopiat), dos. 1249/1920. 1. f.

⁴⁴ „Mezőbándi esperes levele a balázsfalvi érsekséghez vicariátusság létrehozása ügyében, 1918. december 16.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 208–209.

⁴⁵ „Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi espereshez a vicariátusság létrehozása ügyében, 1918. december”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 209–210.

⁴⁶ A levélben „székelyföldi nemzeti vicariátusságnak” címezték az alakulatot. „Kormányzótanács levele a székelyföldi vikariátussághoz, 1919. március 18.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 219.

⁴⁷ „Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi espereshez a visszacsatolás ügyében, 1919. január 21.”, SJMS-Protopopiat, dos. 1222/1919. 2. f.

⁴⁸ *Vicariatul național român*, 25.

⁴⁹ „Jegyzőkönyv a székelyföldi vikariátusság állandó bizottságának alakuló üléséről, 1919. április 15.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 221.

felügyelet nélkül vannak, s fennáll a skizma veszélye.⁵⁰ Az érsek 1919. szeptember 15-én értesítette az érintett egyházközségeket.⁵¹

Az ideiglenes visszahelyezést követően az érsekség évekig nem foglalkozott az egykori hajdúdorogi egyházközségekkel, mivel a visszahelyezés ideiglenes jellegű volt, és még a békeszerződést sem írták alá. Ennek köszönhetően évekig fennállt a két esperesség is, a maros-mezőszéki, illetve a maros-székelyföldi (marosvásárhelyi). Logikus lett volna a kiszakított egykori hajdúdorogi egyházközségeket visszahelyezni a korábbi esperességbe, s az addigi esperest megtenni az egyesített esperesség vezetőjévé. A maros-mezőszéki esperességet ideiglenes jelleggel továbbra is Dionisie P. Decei mezőbándi parókus vezette mint tiszteletbeli esperes. Hubán Gyula külhelynök leváltását követően egy ideig még Gligor marosvásárhelyi helyettes parókus látta el az esperesi teendőket. Decei esperes már 1919 januárjában, a székelyföldi vikariátusság hivatalos megalakulása előtt felvetette a helyzet egyféle megoldását a két esperesség egyesítésével. Suciú érsek visszautasította arra hivatkozva, hogy erre csak az alapító bulla revízióját követően van lehetőség.⁵²

A bécsi nuncius 1919. júliusi döntése után is fenntartotta az állapotokat. 1920 februárjában Decei mezőbándi esperest hivatalosan is a maros-mezőszéki esperesség vezetésével bízta meg.⁵³ Az esperesség ekkor 17 egyházközségből és 21 filiából állt, azonban csak tíz parókus és két adminisztrátor volt alkalmazásban, öt egyházközség üresen állt. A hívek száma 12–13 ezer fő lehetett.⁵⁴ Ugyanezen év őszén a marosi-székelyföldi esperesség ideiglenes vezetésével Ariton Popa régeni esperest bízta meg. Kinevezésekor az esperesség 11 egyházközségből és 53 filiából állt, azonban csak négy parókus volt hivatalban. A hívek száma kb. 5000 fő lehetett.⁵⁵ Az esperesség átvétele nehézségekbe ütközött, mivel nem volt világos, hogy kitől kellene átvegye a leltárt, az esperesség irattárát és pecsétjét. Popa esperes felvette a kapcsolatot Hubán külhellyel, aki azzal hárított, hogy ő külhellyenként igazgatta a területet, Nistor esperes 1916-os internálását követően a tisztség nem volt betöltve.⁵⁶ Nistor szerint 1916-os internálásakor nem volt ideje átadni a tisztséget, s ő azóta

⁵⁰ „Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius jelentés-fogalmazványa Pietro Gasparri bíboros-állam titkárnak a Hajdúdorogi Egyházmegye román megszállás alá került parókiáinak tárgyában. 1919. július 18.”, in VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 1917–1925.*, Nyíregyháza 2020, 4. köt., 184. Az érvelés amiatt sem állja meg a helyét, mivel a terület román megszállás alatt volt, s a demarkációs vonal a püspöki székhelytől nyugatra húzódtott.

⁵¹ „Marosvásárhelyi helyettes parókus levele a papokhoz a visszacsatolás ügyében. 1919. szeptember 26.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 231.

⁵² „Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi espereshez a visszacsatolás ügyében, 1919. január 21.” SJMS-Protopopiat, dos. 1222/1919. 2. f.

⁵³ „Suciú balázsfalvi érsek levele a mezőbándi parókushoz, esperesi kinevezése alkalmából, 1920. február 4.” SJMS-Protopopiat, dos. 1248/1920. 1. f.

⁵⁴ *Şematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1923* [A Gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus román érsekség sematizmusa az 1923. évben], Blaj 1923, 74.

⁵⁵ Uo., 74.

⁵⁶ „Popa marosvásárhelyi esperes levele Suciú érseknek kinevezése kapcsán. 1920. szeptember 4.” SJMS-Protopopiat, dos. 1248/1920. 10–11. f.

nem is járt a településen.⁵⁷ Információi szerint utódja Gligor székelysárdi parókus volt, az érintett szerint azonban ő gyakorlatilag csak 1918. december 2-ától irányította az egyházközséget, s nem az esperességet.⁵⁸ Valószínűleg a gyulafehérvári nagygyűléshez kötötte az időpontot, mivel hivatalosan ekkor sem lett kinevezve. Az esperesi levéltár maradékát és a pecsétet végül Hubán külhelynök vette magához s adta át valószínűleg Popa esperesnek.⁵⁹

Az érsekség 1921 őszén döntött a marosvásárhelyi esperesség végleges betöltéséről. Valószínűleg sokak meglepetésére nem a helyi szereplők közül nevezett ki valakit, hanem egy új parókuszt emelt az esperesi székbe Elie Câmpeanu személyében. Gligor parókuszt Popa nem tartotta alkalmasnak sem esperesnek, sem marosvásárhelyi parókusnak, a sárdi parókiát tartotta számára megfelelőnek. Gligor azonban jelezte, hogy mivel szeretne újra megnősülni, elhagyja a papi hivatást, s 1921 őszén állást is vállalt a nyugdíjhivatalnál.⁶⁰ Popa esperes megbízását ideiglenesnek szánták, ő valószínűleg emiatt nem merült fel. Érdekes kérdés, hogy miért nem Decei lett a marosvásárhelyi esperes, s az érsekség miért hozott be egy helyi szinten újnak számító egyént Câmpeanu személyében. A pontos válasz további kutatást igényel, elképzelhető, hogy Suciú érsek ekkor még a két esperesség hosszú távú fennmaradására számított, s Deceit továbbra is maros-mezősegi esperesnek szánta. Câmpeanu kinevezésekor az egyházközségek a szétesés stádiumában voltak, a legtöbb helyen nem működött parókus, Suciú érsek az esperesség újjászervezését kívánta rábízni, s valószínűleg alkalmasnak tartotta erre a feladatra. Mint láttuk, Decei már 1919 elején felvetette a két esperesség összevonását, 1920-ban és 1921-ben is megismételte erre irányuló kérését. A neki alárendelt parókusok javasolták, hogy őt tegyék meg esperesnek. Corina Teodor szerint Câmpeanu sikeréhez az vezetett, hogy ő számított az érsekség „emberének”, Decei „bukásához” pedig egy régi fegyelmi ügyét vettek elő ürügyként.⁶¹ A Decei esetében felvetettekkel

⁵⁷ „Nistor medgyesi esperes levele az érsekséghez a marosi esperességről. 1921. március 2.” SJMS-Protopopiat, dos. 1278/1920. 8–9. f. Nistor esperes 1916–1918 között volt internálva, szabadulását követően Balázsfalvára utazott, majd medgyesi esperesnek nevezték ki. 1921 tavaszán járt ismét a városban.

⁵⁸ Gligor parókus levele a marosvásárhelyi espereshez az egyházközség helyzetéről. 1921 tavasza”. SJMS-Protopopiat, dos. 1278/1920. 15. f.

⁵⁹ Ez Hubán külhelynök utolsó marosvásárhelyi ténykedése, aki Popa indoklása szerint 1920 őszén egyéves szabadságra ment el. Így sem világos, hogy Hubán 1918 vége és 1921 között kitől kapta a fizetését, milyen címen, és hol élt, mivel 1918-ban Gligor beköltözött a marosvásárhelyi parókiára. Hubán ezt követően visszautazhatott Nyíregyházára, mivel 1921-ben már pócsaji parókusként szerepel.

⁶⁰ „Marosvásárhelyi esperes levele az érsekséghez a marosvásárhelyi egyházközség ügyében. 1921. szeptember 16.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 249–251.

⁶¹ TEODOR, CORINA, „Dionisie Decei/Elie Câmpeanu: Two archbishops around the same goal, the greek-catholic archpriestship of Mureş [Dionisie Decei/Elie Câmpeanu: két esperes ugyanazon cél, a marosi görögkatolikus esperesség érdekében]”, in IULIAN BOLDEA (coord.), *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, Targu Mureş 2016, 73. Teodor célja az eset révén annak bizonyítása, hogy az egyházban 1918 után sem a személyes érdem volt a döntő a

egyetértünk,⁶² Câmpeanu esetében viszont nem látjuk bizonyítottnak az állítást. Annak ellenére, hogy a megye szülötte, parókusként, majd esperesként Gyergyó vidékén tevékenykedett. A hajdúdorogi püspökség megalakulásakor kifejtett harcos nemzetiségi kiállásáért a hatóságok célkeresztjébe került, emiatt 1916-ban jobbnak látta Romániába távozni. Csak 1918 őszén, a román hadsereggel együtt tért vissza. 1918–1919 közötti karrierje nem tisztázott. Életrajzírója szerint 1918 őszén bizalmi embernek számított, aktív szerepet játszott a román közigazgatás székelyföldi kiépítésében, 1919 februárjától Erzsébetvárosba nevezték ki tanítónak.⁶³ Ezzel szemben 1919 március–áprilisában Câmpeanu Marosvásárhelyen tartózkodik, s megválasztják a megalakuló székelyföldi román vikariátusság állandó bizottsága elnökének.⁶⁴ Az ügy végeredménye, hogy 1921 augusztusában Câmpeanut nevezik ki marosi esperesnek. 1923 novemberében Deceit tekei parókusnak, majd faragói esperesnek nevezték ki.⁶⁵ Câmpeanu esperessé való kinevezését Decei kudarcként élte meg, amit jól jelez, hogy Suciú érsek látogatásakor nem volt hajlandó megjelenni az ünnepségen.⁶⁶

Az érsekség végül 1925 áprilisában döntött a két marosi esperesség egyesítéséről,⁶⁷ ez azonban nem jelentette a maros-mezőszéki esperesség megszüntetését. A marosvásárhelyi esperesség összetétele ekkor volt a legközelebb az 1918 előtti állapothoz, ekkor 23 egyházközségből és 66 filiából állt, az állások jelentős része azonban továbbra sem volt betöltve, csak 11 parókus és 4 adminisztrátor tevékenykedett, 8 egyházközség üresen állt. Az évtized végén a hívek száma közel 14 ezer fő volt.⁶⁸ A maros-mezőszéki esperesség további fennmaradásának magyarázata, hogy

karrierben, hanem a személyes kapcsolat. A felvetéssel egyetértünk, csak a felhozott példát nem tartjuk kellően alátámasztottnak.

⁶² Fegyelmi ügyére a későbbiekben visszatérünk.

⁶³ BOAR, LIVIU, „Protopopul Elie Câmpeanu luptător pentru drepturile românilor din Secuime (1859–1937) [Elie Câmpeanu esperes a székelyföldi románok jogainak harcosa 1859–1937]”, in *Angustia* 2 (1997) 293.

⁶⁴ „Jegyzőkönyv a székelyföldi vikariátusság állandó bizottságának alakuló üléséről, 1919. április 15.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 272.

⁶⁵ BOSOANCĂ, TRAIAN, „Dionisie P. Decei luptător pentru desăvârșirea unității naționale și consolidarea ei [Dionisie P. Decei a nemzeti egység létrehozásának és konszolidálásának harcosa]”, *Revista Bistriței* (1999) 387. Fontos megjegyezni, hogy a román történetírás mindkét személyt napjainkig nemzeti hősként tartja számon, akik „élharcosai” voltak az 1918-as egyesülésnek, s nem tekintik „bukásnak” Decei áthelyezését.

⁶⁶ Decei esperes mindezt azzal indokolta, hogy nem értesítették időben, s már nem tudja megszervezni útját, holott a várostól kb. 30 km-re lakott. „Decei esperes levele Câmpeanu espereshez az érseki látogatásról, 1923. október 31.” SJMS-Protoptiat, dos. 1358/1923. 5. f. Suciú érsek 1923. november 1–4. között tartózkodott a térségben, és végiglátogatta az egykori hajdúdorogi egyházközségeket. Ez részben Câmpeanu esperesi beiktatásának és az egyházközségek visszahelyezésének jelképes szentesítését jelentette. Radu nagyváradi püspök már 1919 júniusában megejtette hasonló látogatását.

⁶⁷ „Balázsfalvi érsekség levele a marosi espereshez az esperesség újjászervezéséről, 1925. április 11.”, in *Vicariatul greco-catolic maghiar*, 272.

⁶⁸ *Șematismul clerului arhidiocезei metropolitanе greco-catolicе române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1929 [A Gyulafehérvár-fogarasi érseki metropólia papjainak név és címtára az 1932. évre]*, Blaj 1929, 71.

Suciu érsek nem sürgette az egykori hajdúdorogi egyházközségek helyzetének rendezését, megelégedett az 1919-es nunciusi rendelkezéssel, a végleges rendezést a konkordátumra bízta. A konkordátum kimondta, hogy a Románia területén lévő egyházközségek csak az országban lévő püspökségnek lehetnek alárendelve, ez elviekben rendezte a kérdést. A máramarosi püspökség alapításakor kimondták, hogy a 35 székelyföldi egyházközség visszakerült az érsekség joghatósága alá, azonban kánonjogi elszakadásukat a hajdúdorogi püspökségtől csak a román fél unszolására, 1934 áprilisában mondták ki.⁶⁹

Az egyházközségeknek a hajdúdorogi püspökségbe történő integrálása hosszú folyamat volt, a visszaintegrálódás szintén. Az 1919-es bécsi nunciusi döntést követően azonnal visszavezették a román nyelvű liturgiát, ezzel megszegve az alapító bulla rendelkezéseit. Ismét gondot okozott a parókusok fizetése és nyugdíjügye, akárcsak az egyházközségekről szóló kimutatások elkészítése. A Hajdúdoroghoz fűződő kapcsolat megítélése kapcsán elmondható, hogy míg a hívek passzívok voltak, a parókusok nemzeti motiváltságból aktívan elleneztek. Az egyszerű falusi parókusok számára ugyanolyan fontos volt az anyagi biztonság. Ez jellemző a székelyföldi egyházközségekre, de nagy vonalakban érvényes a Szatmár-Bihari egyházközségekre is. Az 1918-as helyzetben a parókusok számára fontos volt, hogy időben megkapják anyagi juttatásaikat az államtól, és mivel azt inkább a Kormányzótanácstól látták biztosítottnak, szükséges volt az elszakadás, a csatlakozás kinyilvánítása. Ennek tudatában volt az erdélyi román elit is, emiatt igyekezett fennakadások nélkül biztosítani a fizetéseket, és eltekinteni attól, hogy az egyházközségek csak ideiglenes jelleggel vannak visszacsatolva. A román közigazgatás kiépülését követően folyósította (szükség esetén visszamenőleg is) a juttatásokat, és biztosította ugyanazon állami kedvezményeket, amelyeket a magyar államtól is élveztek.⁷⁰ Míg 1918 előtt az állami juttatások politikai eszközök is voltak a román parókusok megfélemezésére, ez megszűnt, s nem ismerünk esetet a marosi esperességből, amikor felmerült volna a megbízhatóság kérdése.⁷¹ Míg a liturgia terén 1918 ősztől minden egyházközségben visszavezették a román nyelvet – ezzel ugyanúgy megszegve az alapító bullát, mint a hajdúdorogi püspökség idején –, az egyházi adminisztrációban a magyar nyelv még évekig használatban maradt. 1923-ig ugyanis minden egyházközségben a korábbi gyakorlat maradt érvényben, s a hajdúdorogi püspökség által meghonosított magyar nyelvű formanyomtatványokat és a magyar feliratú pecsétet használták. Câmpeanu esperes többszöri sürgetés ellenére csak 1924 elejétől teszi kötelezővé a román

⁶⁹ TURCU, *Între idealuri și realitate.*, 384-388. A román fél azzal indokolta ennek tételes kimondását, hogy ez politikai jelleget kölcsönöz az ügynek, és a végleges elszakadás lendületet adhatna az egyházi uniónak is.

⁷⁰ „Maros-Torda prefektusának levele a szolgabírákhoz az egykori hajdúdorogi egyházközségekről, 1919. augusztus 8.” SJMS-Protopopiat, dos. 1222/1919. 7. f.

⁷¹ Ennek ellenére 1919-ben kimutatást kértek a közigazgatástól az érintett parókusok 1918 előtti és utáni politikai magatartásáról.

nyelv alkalmazását,⁷² ennek gyakorlati megvalósulásáról nincs pontos információnk.⁷³ Esperesi szinten az adminisztráció és kapcsolattartás a Hajdúdoroghoz történt átcsatolást követően is román maradt, csak a püspökséggel zajlott magyarul, és a hivatalos kimutatások készültek magyarul. 1918-at követően a fennmaradt levéltári anyag teljes egészében román nyelvű.

A továbbiakban az első alfejezetben felvázolt folyamatok megnyilvánulásait vizsgáljuk a marosi esperesség példáján.

4. Az állam–egyház viszony alakulása helyi szinten

Az állam–egyház viszonyt befolyásoló tényezők közül a legfontosabbat a kisebbségből többségivé válás jelentette, amit azonban árnyalt az ortodoxokkal kialakult konfliktusos helyzet. A marosi esperesség másik meghatározó jellemzője, hogy földrajzi fekvéséből adódóan az állam kiemelt szerepet szánt a székelyföldi régióknak, ahol megindította a „visszarománosítási” akciót. Ebben – a közigazgatás mellett – az egyháznak is kulcsszerepet szánt. Az egyház és az őt képviselő esperes, illetve parókusok számára skizofrén helyzetet eredményezett, hogy egyszerre kellett megfelelniük a román államiség képviselőinek és szorgalmazniuk a „visszarománosítást”, ugyanakkor képviselniük jelentős arányú magyar anyanyelvű és identitású hívők lelki és kulturális igényeit. Ez látszólag nem okozott gondot a parókusoknak, az ezzel járó társadalmi presztízst és anyagi előnyöket elfogadták.⁷⁴ A hívek passzivitással védték identitásukat, arról azonban kevés információval rendelkezünk, hogy hogyan élték meg az újabb nemzetiesítő állam politikai célkeresztjébe kerülést.

A két román egyház a 19. századtól egyre meghatározóbb szerepet vállalt a nemzeti érzület kialakításában, fenntartásában, s képviselte híveit politikai értelemben is. A dualizmus időszakában a püspökök politikai szerepvállalása természetes volt, mivel hivatalból tagjai voltak a felsőháznak. A fokozódó állami támogatás révén a közigazgatás igyekezett a parókusokat távol tartani a nemzeti mozgalom-

⁷² „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a formanyomtatványokról, 1923. augusztus 18.” SJMS-Protopopiat, dos. 1348/1923. 15. f. Az egyházközségi körpecsétek kapcsán a „Sigilul parohiei gr. cat. române...”, vagyis a román görögkatolikus egyházközség pecsétje feliratot rendszeresítették. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a pecsétek feliratáról, 1923. november 24.” SJMS-Protopopiat, dos. 1348/1923. 18. f.

⁷³ A Romániához csatolást követően a falusi hívek házaiban még évekig a Habsburg-császárok képei lógtak. Emiatt 1923-ban a közigazgatás aktív propagandába kezdett, hogy a képeket a román királyi család tagjaival helyettesítsék, amiben az egyház aktív közreműködésére számítottak. „Maros megye prefektusi hivatalának levele Decei espereshez a királyi portrék ügyében, 1923.” SJMS-Protopopiat, dos. 1348/1923. 23. f.

⁷⁴ A társadalmi presztízsz növekedését jelzi, hogy az egykori hajdúdorogi egyházközségek parókusainak gyerekei már nem az 1918 előtti kisebbségek számára „hagyományosnak” számító papi–tanítói pályára készültek. Az érintett nyolc esperes és parókus 18 gyereke közül csak négyen jártak Balázsfalvára iskolába, egy fiú pedig jegyzőképző tanfolyamon volt. „Esperes levele az érsekséghez a parókusok gyerekeiről. 1930. október 15.” SJMS-Protopopiat, dos. 1587/1930. 11. f.

tól, több-kevesebb sikerrel. Helyi szinten azonban mindig az egyház képviselői voltak a mozgalom legfőbb támogatói. A két egyház közötti ellentét mellett a nemzeti ügyben mindig egységesen léptek fel, nyílt konfliktus nem alakult ki közöttük. A többségi léthelyzetbe kerüléssel megszűnt az addigi nemzeti egység, s az egyház és képviselői továbbra is aktív szerepet tölthettek be a politikai életben. Az állami nyomás megszűnése következtében esperesek és parókusok egyre gyakrabban váltak politikai pártok tagjaivá vagy helyi vezetőivé, a parlamentbe is bekerültek. Mindez megfigyelhető a marosi esperességben. Mind Decei, mind Câmpeanu 1918 előtt aktív tagjai voltak a nemzeti mozgalomnak és a politikai életnek. Ez nem változott 1918 után sem, kezdetben mindketten a Román Nemzeti Párt, a későbbi Parasztpárt tagjai voltak, majd az 1930-as évek elején mindketten a Nicolae Iorga vezette párt tagjaivá váltak. Decei többször indult választásokon, de egyszer sem került be a parlamentbe,⁷⁵ míg Câmpeanut az 1920-ban megtartott választáson szenátorrá választották, amiről esperesi kinevezése miatt mondott le.⁷⁶

Nem ismert Suciú érsek véleménye az egyház, a parókusok politikai magatartásáról. A retorika szintjén a papok továbbra is a nemzeti ügy képviselőjének fontosságára hivatkoztak, azonban ezen érvelés egyre kevésbé volt fenntartható, amikor a parókusok különböző pártok színeiben indultak a választásokon, akár egymással szemben is.⁷⁷ A Suciú halálát követően érsekké kinevezett Alexandru Nicolescu az 1930-as évek végén már tiltotta a parókusokat a politikai csatározásokban való részvételtől. Ehhez mindenképp hozzájárult a román belpolitikai élet polarizálódása és a szélsőséges irányzatok terjedése.⁷⁸ 1938-at, a királyi diktatúra bevezetését követően az érsekség felszólította a parókusokat, hogy mondjanak le párttagságukról, és készítsenek kimutatást a legionárius mozgalom támogatóiról.⁷⁹

A két világháború között a román állam az egyházat igyekezett felhasználni a nemzetállamépítés céljaira. Nemcsak a nemzeti érzület fenntartásában nyilvánult ez meg, hanem a veszélyt jelentő elemek kiszűrésében, megfigyelésében is. Egy 1926-

⁷⁵ BOSOANCA, *Dionisie P. Decei*, 387.

⁷⁶ „Suciú érsek levele Câmpeanu esperessé történt kinevezése kapcsán, 1921. december 3.” SJMS-Protopopiat, dos. 1288/1921. 8. f. Câmpeanu esperes 1930–31 folyamán ismét parlamenti képviselő, majd megyei prefektus lett. BOAR, *Protopopul Elie Câmpeanu*, 294.

⁷⁷ Ez esetben is megfigyelhető a vetélkedés a görögkatolikus és ortodox egyház között. Decei esperes 1922-ben azzal indokolja a választásokon való elindulását, hogy az ortodox esperes a liberális párt színeiben indult. „Decei esperes levele Suciú érsekhez a parlamenti választások ügyében, 1922. február 9.” SJMS-Protopopiat, dos. 1314/1922. 3. f.

⁷⁸ Szerinte a papok a tisztséggel járó presztízst csak akkor őrizhetik meg, ha kellő távolságot tartanak a politikai küzdelmekről. Nem tiltotta a papok politikai aktivitását, de csak olyan pártot támogathattak, amelyek felvállalták a nemzeti értékeket, mint a trón, az ország egysége és a határok sérthetlensége. „Nicolescu érsek levele Câmpeanu espereshez a parlamenti választások ügyében, 1937. november 25.” SJMS-Protopopiat, dos. 1753/1937. 3. f.

⁷⁹ Ekkor két parókus volt tagja politikai pártnak, a legionárius mozgalomnak már egyik sem, de az érsek szerint ezek száma korábban is alacsony volt. „Érsekség levele Pop espereshez a legionáriusok ügyében, 1938. november 12.” SJMS-Protopopiat, dos. 1775/1938. 11. f. A királyi diktatúra bevezetését követően a politikai pártokat feloszlatták, így az érsekség kérése szimbolikus volt.

os rendelet havi jelentéstételre szólította fel a parókusokat és állami tanítókat. A jelentésnek ki kellett terjednie a román nemzeti érzület állapota mellett a kisebbségi lakosság hangulatára, az esetleges irredenta cselekedetekre is.⁸⁰ Nincs információ arról, hogy a rendelet végrehajtását mennyire ellenőrizték, nem talákoztunk parókusok által írt hasonló jelentésekkel, de az egyház tagjainak ilyen célú felhasználása ellen sem szólaltak fel az érintettek. A marosi esperesség parókusai amiatt kerültek nehéz helyzetbe, mert saját híveiket kellett megfigyelniük, akik magyar anyanyelvük és identitásuk miatt a rendelkezés alanyaivá váltak. Az 1930-as évektől a marosi esperes rendszeresen kapott meghívót politikai tárgyú megbeszélésekre, ahol az elmagyarosodás okait, a „visszarománosítás” érdekében meghozandó lépéseket tárgyalták meg.⁸¹ Câmpeanu, majd később Pop esperes valószínűleg részt vett ezeken, de nem ismert, hogy aktívabb szerepet játszottak-e ezen törekvésekben, bár céljaival feltehetően azonosultak. A két világháború között a marosi esperesség területén szorgalmazott „visszarománosítási” akció eredményességéről nincsenek adataink. Csoportos áttérésről/áttérítésről nem tudunk, egyéni áttérések természetesen voltak mindkét irányba, de ezek számát a 20 év alatt pár tucatnyinak véljük.⁸² Az akció leginkább feljelentésekben, egyes személyek végzálásában öltött testet.⁸³ Az eredmény biztosan elmaradt a várttól, nem állt arányban a ráfordított anyagi befektetéssel, de mindenképpen hozzájárult a görögkatolikus egyház intézményes megerősödéséhez.⁸⁴ A hívek nemzeti identitásának változását is befolyásolhatta, de ennek mértékéről nem rendelkezünk adatokkal.

⁸⁰ „Feljegyzés a parókusok együttműködéséről, 1926.” SJMS-Protopopiat, dos. 1447/1926. 7. f. A revíziós mozgalom felerősödésével 1939-ben újabb hasonló rendelkezés született, amely a parókusokat aktív magatartásra szólította fel, ellensúlyozandó a magyar lakosság körében terjedő nézeteket. „Davidescu miniszter levele az érsekséghez a propaganda ügyében, 1939. április 25.” SJMS-Protopopiat, dos. 1798/1939. 5. f.

⁸¹ 1934-ben a Marosvásárhely környéki román lakosság elmagyarosodásáról, 1935-ben pedig a családnevek visszarománosításának módozatairól tartottak megbeszélést. 1937-től a megyében zajló „visszarománosítási” akció koordinálásával Silviu Țopescu tanfelügyelőt bízták meg. „Nicolescu érsek levele Dredețian espereshez a románosítás ügyében, 1937. április 19.” SJMS-Protopopiat, dos. 1753/1937. 18. f.

⁸² Pontos adatokhoz az egyéni áttérési lapok feldolgozásával juthatnánk.

⁸³ 1937 folyamán rendőrségi megfigyelés alá helyezték Farkas Jenő marosi református esperest, amiért a hatóságok véleménye szerint akadályozta hívei „visszarománosítását”. „Maros megyei csendőrség jelentése Farkas Jenő református esperes ügyében, 1937. augusztus 18.” SJMS-Protopopiat, dos. 1753/1937. 7. f. 1938-ban a nyárádszeredai parókus ellen tettek feljelentést, amiért elfoglaltsága miatt engedélyezte, hogy egyik hívét az unitárius pap temesse el, magyar nyelven. Az ügy nyomán az érsek is megintette a parókust, kérve, hogy az „elszékelyesedett” régióban az egyház tagjai nagyobb odafigyeléssel legyenek a hívek irányában, s hasonló eseteket „ne a román ügy kárára” oldjon meg. „Nicolescu érsek levele Pop espereshez a nyárádszeredai parókus ügyében, 1938. március 15.” SJMS-Protopopiat, dos. 1776/1938. 6. f.

⁸⁴ A „visszarománosítás” egyik legfőbb propagálójaként fellépő Astra román kulturális egyesület további templomok építését, valamint újabb esperesség felállítását javasolta Nyárádszereda központtal. „Nyárádszeredai parókus levele az espereshez a románosítás ügyében, 1937. február 24.” SJMS-Protopopiat, dos. 1753/1937. 22. f.

A többségi léthelyzetbe való kerülést szimbolikus lépések jelképezik. Câmpeanu esperes beiktatásán például megjelentek a város jeles személyiségei, amire 1918 előtt nem kerülhetett volna sor.⁸⁵ Egy másik eset, amely a szimbolikus térhasználat kategóriájába tartozik, a mezőmadarasi egyházközség filiája templomának áthelyezését érintette. 1921-ben a hívek felvetették, hogy helyezték át a templomot a település középpontjába, mivel felépítéskor a magyar hatóságok csak a település szélén engedélyezték.⁸⁶ 1918 előtt a magyar lakosság több esetben gúnyolta a görögkatolikusokat vallásuk miatt, beszámolók szerint az uralomváltás után ezt már nem merete megtenni, mert hatósági vegzálást vonhatott maga után.⁸⁷

A többségi létbe kerülés előnyeit azonban csorbította a két egyház közötti rossz viszony. Ez inkább intézményi szinten figyelhető meg. Az ortodoxok az 1930-as évektől egyre nyíltabb térítő politikát folytattak, a marosi esperességben kevés sikerrel. Mivel a térségben a görögkatolikus hívek voltak többségben, és az egyház is jobb intézményi hálózattal rendelkezett, meglepte őket az ortodox egyház gyors előretörése,⁸⁸ az államapparátus részéről feléjük irányuló támogatás. Ezen konfliktusok helyi szinten legtöbb esetben csak jelképes gesztusok miatt törtek ki,⁸⁹ vagy amikor görögkatolikus híveket próbáltak áttéríteni.⁹⁰ Emellett gyakoriak voltak az állami hivatalnokok kiszólásai, miszerint a görögkatolikusok csak eltévelyedett ortodoxok, s hamarosan úgyszólván vissza fognak térni, ami sértő volt rájuk nézve. A legélesebb konfliktus az anyagi támogatás, ehhez kapcsolódóan a templomépítések kapcsán bontakozott ki. A román kormányzat kiemelt régióként kezelte a Székelyföldet, s tudatában volt, hogy bármilyen „visszarománosítás” csak akkor lehet sikeres, ha a két román egyház anyagi és intézményes kereteit megerősítik. Versengés alakult ki a két egyház között, hogy ki tud több költségvetési pénzt becsatornázni, több templomot felépíteni, sok esetben függetlenül attól, hogy az érintett települé-

⁸⁵ Az egyházközség kurátorai között magas rangú közigazgatási és állami tisztviselőket találunk, mint pl. alprefektus, árvaszéki ülnök vagy bírósági elnök. *Meghívó Elie Câmpeanu esperes beiktatására*. 1921. december 13. SJMS-Protopopiat, dos. 1288/1921. 8. f.

⁸⁶ Egy 1867-ben felépített fatemplomról volt szó. A parókus nem értett egyet a lépéssel, mivel az áthelyezés révén tönkremennének a templom festményei, a híveket ez azonban nem hatotta meg, és leszavazták. „Jegyzőkönyv a mezőmadaras-filiai hívek gyűléséről a templom áthelyezésének ügyében, 1921. október 7.” SJMS-Protopopiat, dos. 1278/1921. 94. f.

⁸⁷ „Csittszentiváni hívek levele az espereshez egyik hívő kapcsán, 1921.” SJMS-Protopopiat, dos. 1278/1921. 16. f.

⁸⁸ Nyáradkarácson településen az 1930-as évek végén nyolc ortodox élt, ennek ellenére egyházközséget hoztak létre és állami támogatással kápolnát létesítettek az iskola egyik termében. „Nyáradkarácsoni parókus levele az espereshez az ortodoxokról, 1938. március 14.” SJMS-Protopopiat, dos. 1871/1938. 33. f.

⁸⁹ 1922-ben Câmpeanu esperes amiatt tett feljelentést a minisztériumban, hogy a marosvásárhelyi Unirea líceumban a karácsonyfát az ortodox pap szentelte meg, holott a diákok többsége görögkatolikus volt. „A marosvásárhelyi Unirea líceum tanárának levele Suciú érsekhez az ortodoxok viselkedéséről, 1922. január 3.” SJMS-Protopopiat, dos. 1320/1922. 1. f.

⁹⁰ A mezőbándi ortodox pópa azzal agitált a településen, hogy a görögkatolikus híveknek fizet egy liter bort, amennyiben ortodox vallásra térnek át. „Mezőbándi parókus levele az érsekhez az ortodoxokkal való viszonyról, 1927. január 18.” SJMS-Protopopiat, dos. 1482/1927. 2. f.

sen hány híve volt.⁹¹ Minden érintett szereplő a nemzeti ügy fontosságára, az egyház presztízsének megóvására hivatkozott az újabb építkezések megindoklásakor. Ilyen konfliktus bontakozott ki a Marosvásárhelyen párhuzamosan felépített ortodox és görögkatolikus templom kapcsán is. Míg az ortodoxok már 1925-ben elkezdték az építkezést, a görögkatolikusok csak 1926-ban, és az ortodox után két évvel, 1936-ban sikerült befejezni. A görögkatolikus egyházközség, élén Câmpeanu esperessel, elégedetlenségét fejezte ki, amiért később és kevesebb támogatást kapott, mint az ortodoxok, annak ellenére, hogy a város román lakosságának többsége ezen egyházközséghez tartozott.⁹² A városvezetés azt válaszolta, hogy mivel mindkét egyház román nemzeti egyház, egyenlő arányban kell támogatnia mindkettőt.⁹³ A konfliktus oda vezetett, hogy 1926-ban az érsekség elrendelte, minden parókus külön dossziében gyűjtse az ortodoxoktól elszenvedett sérelmeket.⁹⁴

A Marosvásárhelyen kibontakozott templomépítési láz az egész esperességben megfigyelhető. Nehéz megítélni, hogy ki volt a legfőbb kezdeményező, a rendelkezésre álló dokumentumok szerint az államhatalom és közigazgatás mellett a helyi parókusok voltak a mozgalom legfőbb motorjai, míg az érsekség sok esetben igyekezett fékezni a folyamatot. Az érsekség nem szerette volna, hogy az egyházközsé-

⁹¹ Ide sorolható a szovátai görögkatolikus templom esete. A település népszerű fürdőhelynek számított, ahová évente több ezren látogattak el, köztük természetesen más vidékről érkezett görögkatolikusok is. A településen létezett egy görögkatolikus templom, de viszonylag távol volt a „fürdővárosi” résztől. Az új templom építésére indoklasként nem a helyi hívek lelki igényeit hozzák fel, hanem azt, hogy a „fürdővárosi” a római katolikus templomban tartják a görögkatolikus liturgiát, és az ortodoxok is felépítettek már ott egy templomot. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a szovátai templom ügyében, 1930. június 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1582/1930. 40. f. Az érveket az érsekség elfogadta és támogatta az építkezést.

⁹² A vetélkedés kiterjedt arra is, hogy az állami alkalmazottak közül hány görögkatolikus és hány ortodox. Maros megyében az 1930-as népszámlálás szerint 41 ezer ortodox és 93 ezer görögkatolikus élt. Ennek megfelelően az állami és helyi közigazgatásban minden szinten a görögkatolikus vallásúak voltak felülreprezentálva. A marosvásárhelyi polgármesteri hivatalnak pl. 1926-ban 43, 1934-ben pedig már 72 görögkatolikus alkalmazottja volt. „Kimutatás a marosvásárhelyi polgármesteri hivatal görögkatolikus alkalmazottairól, 1926.” SJMS-Protopopiat, dos. 1480/1927. 59–60. f., illetve: „Kimutatás a marosvásárhelyi polgármesteri hivatal görögkatolikus származású alkalmazottairól, 1934.” SJMS-Protopopiat, dos. 1687/1934. 1–2. f.

⁹³ Az 1925-ben kibontakozó konfliktus több esetben sértegetésig fajult. A városvezetés érvként azt hozta fel, hogy míg a görögkatolikusok rendelkeznek templommal, s ez valójában a második templomuk lenne, az ortodoxoknak még nincs hajlékuk. Emellett az ortodoxok jóváhagyott tervekkel rendelkeznek, s az építkezést is elkezdték, és a görögkatolikusoknál ez még hiányzott. A görögkatolikusok azaz vágtak vissza, hogy amiatt nem tudják elkezdni az építkezést, mert nem kaptak kellő támogatást a várostól. „Emil Dandea marosvásárhelyi polgármester levele Câmpeanu espereshez a város anyagi támogatásáról, 1925 tavasza.” SJMS-Protopopiat, dos. 1423/1925. 20–21. f. Pontos kimutatással nem rendelkezünk, de a városvezetés tetemes összegekkel támogatta mindkét templom felépítését. A vetélkedés a szimbolikus térfoglalásról is szólt, mivel mindkét templom a város főterén helyezkedik el, míg a görögkatolikusok korábbi temploma a város szélén állt.

⁹⁴ Könnyítésként egy kérdőívet is összeállítottak, ebben elsősorban a földekre, ingatlanokra, oktatásra, inzultálásokra, a nemzeti ünnepek alkalmából elszenvedett presztízs-sérelmekre kérdeztek rá. „Formanyomtatvány a görög katolikus egyház által az állami szervektől és az ortodox egyháztól elszenvedett sérelmeiről. 1926.” SJMS-Protopopiat, dos. 1447/1926. 9. f.

gek erejükön felüli építkezésekbe kezdjenek, így az engedélyt csak akkor adta meg és járult hozzá anyagilag, ha megfelelő alappal, jóváhagyott tervvel rendelkeztek.⁹⁵ Az érsekség hasonló magatartást tanúsított az ún. „presztízs” beruházások esetében is, mint a marosvásárhelyi templomé volt, értetlenül állt annak sürgetése előtt.⁹⁶ A parókusok és egyházközségek taktikája viszont az volt, hogy az építkezést el kell kezdeni, mivel így könnyebben tudnak majd lobbizni állami pénzért, arra hivatkozva, hogy a templom félkész állapotban van. A gyakorlat azt mutatja, hogy ez az elképzelés működött. Amennyiben az egyházközség túl kicsinek számított bármilyen anyagi forrás előteremtésére, ezt általában országos gyűjtésekkel kívánta áthidalni.⁹⁷ Az 1930-as évektől felerősödött a román belpolitikában a nacionalista szellem, ami együtt járt a „visszarománosítási” akció szorgalmazásával. A nagyobb figyelemnek köszönhetően nagyobb pénzüsségeket hagytak jóvá, a román állami költségvetésben évente külön pénzüsségek voltak elkülönítve a székelyföldi egyházközségek támogatására kulturális támogatás címén. Ennek megfelelően az esperes 1934-ben felszólította az egyházközségeket, hogy hozzanak döntést templomok építéséről abban az esetben is, ha rendelkeznek templommal, de azt kicsinek találják, vagy a falu szélén áll.⁹⁸ Az 1930-as évek végétől már évente 800 ezer lejt különítettek el a négy székely megyebeli építkezések támogatására, az „elnemzettelenített”, elsősorban magyar egyházközségekben. A pénzek elosztásáról minden eset-

⁹⁵ 1925 folyamán erre hivatkozva állította le az érsekség a székelysárdi templom építését azzal fenyegetve, hogy hasonló esetekben a helyi parókusot vonja felelősségre. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a székelysárdi templom ügyében, 1925. március 14.” SJMS-Protopopiat, dos. 1422/1925. 12. f. Az érsekség igyekezett figyelni a templomok esztétikájára is, ezért ragaszkodott hozzá, hogy a terveket építész készítse. A backamadarasi templom tervét „kezdetleges” volta miatt utasították el. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a backamadarasi templom ügyében, 1928. május 4.” SJMS-Protopopiat, dos. 1544/1928. 16. f.

⁹⁶ Az érsekség javasolta, hogy az építkezés elkezdésével várjanak egy évet, amíg az egyházközség megteremtí a szükséges anyagi alapot, ez azonban nem tántorította el az esperest. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez az épülő marosvásárhelyi templomról, 1927. július 12.” SJMS-Protopopiat, dos. 1423/1925. 34. f. Az egyházközség amiatt is ragaszkodott az építkezés elkezdéséhez, hogy ezáltal megkaphassa a városi segítyt, mivel előre látta, hogy a következő választáson a város élére magyar polgármester kerülhet, s félő volt, hogy az leállítja a román egyházak anyagi támogatását. „Marosvásárhelyi görögkatolikus egyházközség levele a városi tanácshoz a templomépítkezésről, 1925. augusztus 1.” SJMS-Protopopiat, dos. 1423/1925. 27. f. Félelmük nem volt alaptalan, az 1926-os választáson Bernády Györgyöt választották meg polgármesternek.

⁹⁷ A nyáradszeredai parókus levele szerint az egyházközség annyira szegény, hogy még egy kereszt felállítására sincs pénze, így a templomépítéshez az egyedüli esélye, ha gyűjtést rendez. „Ioan Olteanu parókus levele az érsekséghez adománygyűjtés ügyében, 1928. szeptember 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1507/1925. 25. f. A gyűjtés megrendezéséhez érseki jóváhagyás volt szükséges, az érsekség így kívánta befolyásolni, hogy hol épüljenek újabb templomok. Országos gyűjtés megszervezéséhez minisztériumi jóváhagyásra volt szükség. Ezen gyűjtések nagyon változó eredményekkel zárultak: míg a szovátai egyházközségben 600 lejt, a backamadarasiban 100 ezer lejt gyűlt össze.

⁹⁸ A támogatás ekkor még alapvetően építőanyagok kedvezményes juttatását jelentette. „Esperes levele a parókusokhoz a hívekről, 1934. június 19.” SJMS-Protopopiat, dos. 1685/1934. 5. f. Megjegyzendő, hogy a marosi esperességben a két világháború között a hívek száma nem nőtt látványosan, így kevés esetben állt fenn valós igény az újabb templomok építésére.

ben az érsekség döntött kikérve az esperesek véleményét is. Előnyben részesítették azon egyházközségeket, ahol már elkezdődött a templomok építése, ezeket kisebb összegekkel támogatták,⁹⁹ de adtak támogatást a templomok felszerelésére is.¹⁰⁰ Emellett a parókusok is rendszeres anyagi támogatásban részesültek, ami sok esetben fizetésükkel megegyező, vagy annál nagyobb összeg is lehetett.¹⁰¹ Nincs pontos kimutatás, hogy hány új templom épült az esperesség területén. 1942-es magyar kormányzati kimutatás szerint a megye területén 25 új templom épült, ebből 13 volt görögkatolikus és 4 esett a marosi esperesség területére.¹⁰² Az esperesség levéltára szerint hat egyházközségben van adat új templom építéséről, bár ezek nem mindyike fejeződött be 1940-ig, valamilyen szintű anyagi támogatásban azonban szinte mindegyik részesült.¹⁰³ A templomépítkezések elsősorban propaganda jellegét jól tükrözi, hogy a parókusok sikeres tevékenységéhez hozzátartozott volna a templom mellett a megfelelő papilak is, azonban erre a legtöbb esetben nem fordítottak figyelmet.¹⁰⁴ Ennek eredményeként, miközben a templomok a legtöbb helyen megújultak, 1940-ben az egyházközségek közel harmada nem rendelkezett papilakkal, három esetben pedig a parókus nem is a településen lakott.¹⁰⁵

5. A marosi görögkatolikus esperesség a két világháború között

A marosi esperesség két világháború közötti időszakának legfőbb jellemzője az intézményi megerősödés, ami azonban nem járt együtt a hívek számának várt emelkedésével. Ennek ellensúlyozására hajlandóak voltak akár a számok meghamisítására is. A parókusok személye, de az egyház jelentőségének csökkenése is közrejátszhatott ebben. Suciús érsek legfőbb törekvése az adminisztráció jobb kiépítése

⁹⁹ 1938-ban Backamadaras és Harasztkerék egyházközségek 40–40 ezer, Nyáradandrásfalva pedig 30 ezer lejt kapott templomépítésre. „Suciú érsek levele Pop espereshez a minisztériumi segély ügyében, 1938. május 26.” SJMS-Protopopiat, dos. 1776/1938. 2. f.

¹⁰⁰ 1939 folyamán 100 ezer lejt osztottak szét az esperesség 11 egyházközsége között templomi felszerelésekre. „Suciú érsek levele Pop espereshez a minisztériumi segély ügyében, 1939. április 15.” SJMS-Protopopiat, dos. 1776/1938. 2. f.

¹⁰¹ 1928-ban Petru CheŃianu szovátai parókus 12 ezer lej segélyben részesült, miközben egy átlagos havi fizetés évi 5000 lej volt. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez az állami külön segélyekről, 1928. október 9.” SJMS-Protopopiat, dos. 1507/1928. 28. f.

¹⁰² A templomépítésekre vonatkozóan lásd „Belügyminisztérium rendelete a visszacsatolt területek főispánjaihoz a román templomok ügyében, 1940. december 9.” MNL OL, K 150, 2843. csomó, I. kút-fő, 31. tétel, 311/1942. 40–41. f.

¹⁰³ Sigmirean 44-re teszi az esperességben felépített új templomok számát, ez nyilvánvalóan túlzó adat, az esperesség eleve nem foglalt magába ennyi egyházközséget. SIGMIREAN, CORNEL, „Slujitor al bisericii Ńi al neamului [Az egyház és a nép szolgája]”, in GRIGORE PLOEȘTEANU – DIMITRIE POPTĂMAȘ (coord.), *Elie Câmpeanu. Omul Ńi faptele*, Țirgu Mureș 1999, 31.

¹⁰⁴ A székellyföldi egyházközségeknek szánt állami támogatások kapcsán ki volt kötve, hogy papilakra nem lehet fordítani. „Nicolescu érsek levele Pop espereshez a minisztériumi segély ügyében, 1939. február 14.” SJMS-Protopopiat, dos. 1799/1939. 1. f.

¹⁰⁵ „Esperes levele az érsekséghez az egyházközségek vagyoni helyzetéről, 1940. március 12.” SJMS-Protopopiat, dos. 1833/1940. 12. f.

és hatékonyabbá tétele, a hívek gondozásának elmélyítése, a velük szembeni toleránsabb magatartás volt. Utódja, Nicolescu érsek már támogatta a határozottabb fellépést is.

Az esperesség élén a tárgyalt 20 év alatt három esperes állt, 1921–1936 között Elie Câmpeanu, 1936–1937 között – feltehetőleg ideiglenes jelleggel – Ioan Dredețianu,¹⁰⁶ majd 1937–1948 között Iosif Pop.¹⁰⁷ Életrajzírója szerint Câmpeanu az 1918 előtti román parókusok tipikus példája volt, aki paraszti családból származott, önerőből emelkedett fel, s vált esperessé, a marosvásárhelyi kulturális élet meghatározó tagjává.¹⁰⁸ Kinevezésekor Suciú érsek az esperesség újjászervezésével, a hívek nemzeti érzületének felélesztésével bízta meg, amit meglátásunk szerint csak kis részben sikerült teljesíteni. Az, hogy élete végére az esperesség megerősödött intézményileg, nem személyes érdeme, inkább az állami konjunktúrának tudható be.

Suciú érsek 1920-as kinevezését követő egyik legfontosabb célja az érsekség adminisztrációjának és pénzügyeinek rendbetétele volt. Ezen törekvéseit igyekezett érvényesíteni az alsóbb egyházi intézményekben is. Felszólította a parókusokat, hogy pontos kimutatást vezessenek az egyház bevételeiről és kiadásairól, fizessék be a nyugdíjjárulékaikat, időben készítsék el az egyházközségek anyagi helyzetéről szóló beszámolót, az esperes pedig ellenőrizze s időben juttassa el az érseki központba. Napjainkból visszatekintve ez minimális elvárásnak tűnik, azonban a korszakban a pontos adminisztráció nem tartozott a parókusok erényei közé. Ez a 19–20. század fordulóján is így volt, az évtizedes berögződéseken nehéz volt változtatni. A marosi esperességben Câmpeanu esperesnek ezt éveken át nem sikerült maradéktalanul teljesíteni.¹⁰⁹ Az idősebb parókusok nem voltak hozzászokva a pontos pénzvitelhez, ráadásul a 19. század végén a juttatások és járulékok jelentős része még természetben történt, amiről nem vezettek pontos kimutatást. A fiatalabb parókusok gyenge képzésével magyarázható, hogy ők sem tudták a feladatot teljesíteni. Az uralomváltás miatt egyébként is volt egy törés, amit csak nehezített a magyar nyelvről a román nyelvre történő visszaállás, akárcsak a szigorúbb elvárások.

¹⁰⁶ Ioan Dredețianu 1925-ben került az esperességbe mint a marosvásárhelyi II. sz. egyházközség parókusa. Câmpeanu esperes egyik legfőbb támasza volt, a fegyelmi ügyek kivizsgálásával legtöbb esetben őt bízta meg.

¹⁰⁷ Iosif Pop (1896–1985) Budapesten végezte a teológiát, 15 éven át Gáltón volt pap, majd 1937-ben marosvásárhelyi esperessé nevezték ki. 1948-ban letartóztatták, öt évet volt börtönben, majd haláláig visszavonultan élt Marosvásárhelyen. SIGMIREAN, CORNEL, „Iosif Pop: Credință și posteritate [Iosif Pop: Hit és az utókor]”, *Libraria* 3 (2004) 326–328.

¹⁰⁸ SIGMIREAN, *Slujitor al bisericii*, 26. Câmpeanu esperes tagja volt a helyi kulturális egyesületeknek, tíz éven át egy helyi múzeum létrehozását célul kitűző egyesület elnöke volt. Gyűjtött régészeti és történeti emlékeket, egyházi könyveket, e téren kutatásokat is végzett, és több publikációja megjelent. MOLDOVAN, LIVIU, „Societatea de istorie, arheologie și etnografie din județul Mureș (1924–1940). Date biografice despre Elie Câmpeanu, unul din întemeietorii ei [A Maros megyei történeti, régészeti és néprejzi egyesület 1924–1940. Életrajzi adatok Elie Câmpeanuról, az egyesület egyik alapítójáról]”, in *Marisia* (1976) 489–506.

¹⁰⁹ Összehasonlítás hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy ez mennyire a marosi esperesség sajátossága volt. Meglátásunk szerint a sorozatos késések oka Câmpeanu esperes személyisége is lehetett.

Câmpeanu esperes évente felszólítást kapott a mulasztások miatt.¹¹⁰ 1926-ban már pénzügyi retorzióval fenyegette meg az érsekség mind az esperest, mind a parókuskokat, ha továbbra is késlekednek. Ez idővel feltehetőleg hatott, mivel 1928-tól esperesi szintű felszólítás nem érkezett, azonban egyes egyházközségekben a pénzügyi helyzet továbbra is rendezetlen volt, s évekre visszamenőleg hiányoztak a beszámolók.¹¹¹

A két világháború közötti időszakban a marosi görögkatolikus esperesség életében a leglátványosabb elem az egyházközségek számának a növelése volt. Ez elsősorban állami és propaganda célokat szolgált, nem annyira egyháziakat s még kevésbé a hívek lelki igényeit. Mindez olyan körülmények között, hogy az érsekség folyamatos parókushiánnyal küzdött. Pontos kimutatást nehéz készíteni az esperességről, mivel összetétele változott az idők folyamán. Információink szerint 1920–1940 között tíz új egyházközséget hoztak létre: filiákat emeltek egyházközségek szintjére, városokban pedig megosztották az egyházközségeket. Erre legjobb példa Marosvásárhely esete, ahol 1910–1930 között a görögkatolikus hívek száma megkétszereződött ugyan, de így is csak 5000 főről beszélhetünk. Az 1930-as évek elejére mégis három egyházközség működött a településen. Korabeli szabály szerint egy egyházközségnek minimum 300 híve kellett legyen, az 1923-as sematizmus szerint a 29 egyházközség közül csak 17 felelt meg ezen kritériumnak. Az 1929-es sematizmus szerint a 32 egyházközség közül csak 20, míg az 1932-es sematizmus szerint a 33 egyházközség közül csak 19 felelt meg ezen kritériumnak. Az egyházközségek közel 2/3-át nem lehetett volna tehát egyházközség szintjére emelni.¹¹² 1932-re a hívek száma mintegy 1500 fővel nőtt,¹¹³ ez sem igazolja a „visszarománosítás” sikerét a marosi egyházközségben, és nem teszi indokolttá az intézményes növekedést.

Míg a legtöbb esetben a sematizmust tekintjük a legmegbízhatóbb adatnak a hívek számára vonatkozóan, a marosi esperességben kritikával kell kezelnünk mind az 1929-est, mind az 1932-est. Az érsekség ugyanis elégedetlenségét fejezte ki a

¹¹⁰ Az 1923–1924 évekből egy jelentés sem érkezett be időben az érsekséghez, és volt parókus, aki évek óta nem küldött semmilyen beszámolót. „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez az egyházi beszámolók ügyében, 1924. május 10.” SJMS-Protopopiat, dos. 1387/1924. 28. f. Az 1925-ös hasonló helyzet kapcsán Suciu érsek megjegyezte, hogy szomorúsággal tölti el a helyzet, s megérti, hogy Câmpeanu esperesnek is nehéz lehet a parókuskok állandó noszogatása, de hasonlóan nehéz és kellemetlen számára is folyamatos figyelmeztetéseket küldeni az esperesnek. „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez az egyházi beszámolók ügyében, 1925. július 7.” SJMS-Protopopiat, dos. 1422/1925. 27. f.

¹¹¹ Nyárádbálintfalváról 1935-ben is az egyházközség pénzügyi helyzetének zavarosságáról számoltak be, s jelentést sem tudtak készíteni. „Bálintfalvi kurátor levele az espereshez az egyházközség helyzetéről, 1935. március 28.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 78. f.

¹¹² Hat esetben a hívek száma a 200 főt sem érte el, egy esetben pedig 100 alatt maradt.

¹¹³ Az adatot kritikával kell kezelni, mivel az esperességet időközben többször átszervezték. A népszámlálás szerint 1910–1930 között 21 ezer fővel nőtt a görögkatolikusok száma a megyében. A növekedéshez figyelembe kell venni, hogy a 20. század elején még a görögkatolikus közösségek voltak a legtermékenyebbek a régióban. VARGA E. ÁRPÁD, „Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX század folyamán”, in *Regio* 1 (2002) 177.

sematizmusi adatokat illetően. Az eddig megszokott kritikák mellett (nem érkezett be időben, nem elég pontos) felmerül, hogy sok esetben a hívek száma nem éri el a 300 főt. Az állam e fölött tekintett egy települést egyházközségnek, s ehhez kötötte az állami támogatás (kongrua) megítélését. Ekkor már ez volt a parókusok legfőbb bevétele, a hívektől származó bevétel (természetbeni és pénzbeli) eltörpült ehhez képest. Emiatt az érsekség újraszámolást rendelt el, félve, hogy a 300 fő alatti egyházközségeknek az állam nem fogja folyósítani a kongruát.¹¹⁴ Az újraszámolásakor azt javasolták, hogy vegyék figyelembe a településről elköltözötteket is. Bár a hívek száma magasabb lett, mint 1926-ban volt, az érsekség továbbra is elégedetlen volt.¹¹⁵ Suciú utódja, Nicolescu érsek részben kifogásolta a gyakorlatot. Elfogadta, hogy amennyiben a 300 fős limit elérése volt a cél, megnövelték az adatokat, azt viszont nem, ha csak a „visszarománosítás” sikerének alátámasztása céljából módosítottak az adatokat.¹¹⁶ Ezzel együtt elfogadhatatlannak tartotta, hogy a hívek száma csökkent, és a parókusok elégtelen tevékenységét okolta.¹¹⁷

6. A parókusok–hívek viszony

A források alapján elfogadhatónak tűnik Nicolescu érsek meglátása, hogy a két világháború között felszentelt papok kiválasztása, képzése nem volt megfelelő. 1920-ban a visszacsatoláskor az esperességben csak négy parókus volt hivatalban, ezt követően számuk folyamatosan nőtt, de az újonnan létrehozott egyházközségek miatt a parókiák 10–20%-a mindig betöltetlen maradt. A parókushiány oka az volt, hogy a megnövekedett lehetőségeknek köszönhetően egyre többen hagyták ott a papi pályát s mentek el állami állásba. Ugyanakkor az egyházközségek számát folyamatosan növelték. Az érsekség már 1921-ben jelezte, hogy a megnövelt teológiai helyek mellett sem látja megoldhatónak a parókushiányt, ezért a Székelyföld esetében könnyített megoldásban gondolkodott. A rendszer pontos részletei nem ismertek, annyi világos, hogy az esperes középiskolát végzett, feddhetetlen erkölcsű egyéneket javasolt, akiket egy eleve meghatározott egyházközség papjaként vettek fel, majd neveztek ki

¹¹⁴ Indoklasként azt hozta fel, hogy ha egyházközségeket szüntetnek meg vagy vonnak össze, az veszélyezteteti az egyházat és a hitet. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a hívek létszámáról, 1927. március 22.” SJMS-Protopopiat, dos. 1480/1927. 16. f.

¹¹⁵ Az érsek véleménye szerint egyértelműen a parókusok hibája, hogy a hívek száma nem „növekszik” kellőképpen. Ahol a statisztikában legalább 250 hívő szerepel, azt „fel lehetne tornáztatni” 300-ra. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a hívek létszámáról, 1927. március 22.”. SJMS-Protopopiat, dos. 1480/1927. 58. f. Az 1932-es sematizmusban a marosvásárhelyi hívek közé sorolták a kórházban, valamint a helyőrség soraiban lévőket is. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a sematizmus-hoz küldött adatokról, 1932. május 9.”.

¹¹⁶ „Nicolescu érsekség levele Dretețianu espereshez a sematizmus ügyében, 1937. március 6.” SJMS-Protopopiat, dos. 1654/1937. 24–25. f.

¹¹⁷ Az érsek adatai szerint 1932-re valójában 1083 fővel csökkent a hívek száma az esperességben 1923-hoz viszonyítva. A sematizmusban közölt kozmetikázott adatok szerint is hat egyházközségben csökkent a hívek száma. Ezek minden esetben 300 fő alatti egyházközségek voltak: ahol a településen kisebbséget alkottak a hívek, megállíthatatlan volt az asszimiláció és a vallásváltoztatás.

oda, s azt nem is hagyhatták el.¹¹⁸ Négy év helyett három alatt végezték el a teológiát, és nem kellett minden vizsgát letenniük, a tandíjat viszont maguknak kellett fizetniük.¹¹⁹ A jelöltek tanulmányaik alatt sem tartózkodtak végig Balázsfalván, csak a vizsgákat letenni jártak fel, és sokan már jelentkezésüket követően az egyházközségben tevékenykedtek, mivel sok esetben az illető egyházközség szülöttei voltak.¹²⁰ Őket mint „speciális feladatokat ellátó székelyföldi parókusokat” szentelték fel.¹²¹ A könnyítés célja, hogy a székelyföldi szegényebb egyházközségek nem képesek eltartani egy teológiát végzett parókust, míg ezeknek kisebb javadalmazás járt. Az elv a gyakorlatban azonban sok esetben visszajára sült el. A nem megfelelő szelekció, a gyorsított eljárás miatt ezen parókusok nem elhivatottságból léptek a pályára, hanem a karrier és a jó anyagiak miatt. Mind az érsek, mind az esperes több esetben panaszkodott az újonnan felszentelt parókusokra, hogy anyagiasak, elhanyagolják a hívek lelki gondozását, nem foglalkoznak a gyerekekkel, sem a nemzeti érzület felélesztésével.¹²² Suciú érsek a legnagyobb hiányosságot a parókusok erkölcsi életében, a hívekkel való elégtelen foglalkozásban látta.¹²³ Az egyik legjobb példa Ioan Jeleriu bálintfalvi parókus esete. Jeleriu nem az esperesség területén, hanem valószínűleg a régi esperességhez tartozó valamelyik faluban született. A teológiát 1927-ben kezdte el a fent említett könnyített eljárás keretében. 1932-ben nevezhették ki Nyárádbálintfalvára,¹²⁴ és folyamatos volt a konfliktus közte és az egyháztanács, illetve a hívek között. A konfliktus oka az egyházközség rendezetlen anyagi helyzete volt. Mivel korábban nem volt parókusuk, az egyháztanács maga intézte az egyházközség bevé-

¹¹⁸ „Érsekség levele a marosi espereshez papok ügyében, 1921. szeptember 17.” SJMS-Protopopiat, dos. 1283/1921. 6. f.

¹¹⁹ Előszeregettel igyekeztek tanítókat megnyerni a célnak. 1937-es feljegyzés szerint egy tanítónak erkölcstanból, pasztorációból, liturgiából ugyanazon vizsgát kellett letennie, mint a teológusoknak. Kánonjogból elfogadták az egyszerű vizsgát, dogmatikából, bibliaismeretből és egyháztörténetből a középiskolai diákok szintjén kellett tudni. „Nicolescu érsek levele Silviu Bot csíkszentmártoni tanítónak a teológia elvégzésének feltételeiről, 1937. március 12.” SJMS-Protopopiat, dos. 1753/1937. 19. f.

¹²⁰ Emil Crețu harasztkeréki parókus a könnyített eljárás mellett is hamis papírokat állított ki elvégzett vizsgáinak igazolására, elmaradásai voltak a vizsgadíj kifizetése terén, mégis felszentelték. „Câmpeanu esperes levele az érsekséghez a parókusokról, 1933. október 24.” SJMS-Protopopiat, dos. 1667/1933. 28. f.

¹²¹ „Câmpeanu esperes levele az érsekséghez a parókusokról, 1933.” SJMS-Protopopiat, dos. 1667/1933. 26. f.

¹²² Ioan Oltean szentháromsági parókus anyagi természetű vitája miatt világi bíróságon tett feljelentést Mihail Piroșca nyárádkarácsoni parókus ellen. Az egyház belső ügyeiben szokatlan lépés volt világi bírósághoz fordulni, emiatt az érsekség el is rendelte a feljelentés visszavonását. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a szentháromsági egyházközség ügyében, 1926. november 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1458/1926. 32. f.

¹²³ „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a parókusokról, 1929. november 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1544/1929. 45. f.

¹²⁴ Az érsekség szerint Jeleriu leendő nyárádbálintfalvi parókusként végezte el a teológiát, szerinte azonban eredetileg a harasztkeréki egyházközséghez szemelték ki. Azzal magyarázta a vele szembeni konfliktust is, hogy nem helyi származású. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádbálintfalvi egyházközség ügyében, 1932. december 3.” SJMS-Protopopiat, dos. 1645/1932. 14. f.

teleit, s több esetben jogtalanul kölcsönadta.¹²⁵ Jeleriu többször próbálta rendezni az ügyet, az egyháztanács azonban ellenállt,¹²⁶ és a helyzetet fokozta, hogy pert indított a hívek ellen, amiért nem voltak hajlandók teljesíteni a természetbeni járandóságot.¹²⁷ Papolak hiányára hivatkozva nem volt hajlandó a településre költözni, ebből kifolyólag nem végezte rendszeresen papi teendőit, elhanyagolta mind a hívek, mind a gyerekek gondozását.¹²⁸ A konfliktus 1934–1935 folyamán eszkalálódott, ekkor az ügy minden érintettje feljelentést tett a másikkal szemben, és Jeleriu is elismerte, hogy nem tudja kezelni a helyzetet.¹²⁹ Az ügy megoldása áthelyezés lett,¹³⁰ anélkül, hogy fegyelmi eljárást folytattak volna ellene.¹³¹

A parókusok és hívek között folyamatosan keletkeztek kisebb-nagyobb konfliktusok, amelyek a legtöbb esetben megoldódtak helyi szinten, más esetekben

¹²⁵ A településen is folyamatban volt új templom építése, amire pénzt gyűjtöttek, emellett a földreformkor kapott egyházi földet bérbe adták, így az egyházközségnek jelentősebb bevételei voltak. Erről azonban évek óta nem készült kimutatás, s a kurátor is elismerte, hogy az egyház pénzéből 4000 lejt saját fiának adott kölcsön. „Nyárádbálintfalvi parókus levele az espereshez az egyházközség pénzéről, 1934. július 24.” SJMS-Protopopiat, dos. 1688/1934. 51. f.

¹²⁶ Jeleriu több alkalommal is összehívta az egyháztanácsot, azonban a tagok nem voltak hajlandók aláírni a jegyzőkönyvet, a kurátor egy alkalommal a parókust életveszélyesen is megfenyegette. Székelysárdhoz hasonlóan itt is több tag rokon volt, akiknek érdekében állt az egyház vagyonának saját célokra történő fordítása. Az egyháztanácsra a hívek is panaszkodtak, Jeleriu is kérvényezte feloszlátását, de nem sikerült elérnie. „Nyárádbálintfalvi hívek levele az érsekséghez az egyházközség pénzügyei kapcsán, 1934. június 28.” SJMS-Protopopiat, dos. 1688/1934. 41. f.

¹²⁷ „Nyárádbálintfalvi kurátor levele az espereshez az egyházközség helyzetéről, 1935. március 28.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 68. f.

¹²⁸ A hívek szerint Jeleriu nem tartott rendszeresen misét, két-három havonta jelent csak meg a településen, elhanyagolta mind a hívek, mind a gyerekek lelki gondozását. A közösség kezdett szétesni, többen református vallásra tértek át, amit nem ellenzett. A híveket zavarta, hogy a többségi református magyar lakosság gúnyolta őket parókusuk miatt. „Nyárádbálintfalvi hívek levele az érsekséghez parókusuk ügyében, 1935. április 8.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 75–76. f. Jeleriu helyzetét tovább rontotta, hogy a település jegyzője nemzetileg elkötelezett volt, és szorgalmazta a „visszarománosítást”, így a parókus tevékenysége még rosszabb megvilágításba került. „Backamadarasi jegyző levele az espereshez az egyházközség helyzetéről, 1935. március 24.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 79. f.

¹²⁹ Jeleriu mártírnak állította be magát, aki a környezete áldozata lett. Elismerte, hogy elhanyagolta papi kötelezettségeit, de szerinte emiatt nemcsak ő, hanem a környezete, paptársai, az egyház is felelős, mert senkitől nem kapott kellő támogatást. „Jeleriu nyárádbálintfalvi parókus levele az espereshez az egyházközség ügyében, 1935. február 11.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 89–90. f.

¹³⁰ Az egyház parókusokkal szembeni megengedő magatartása újra megnyilvánult. Jeleriu számára az oláhrákosi egyházközséget (enyedi esperesség) jelölték ki, de ezt nem fogadta el arra hivatkozva, hogy szeretne családjá közelében maradni, ezért a nagyfülpösi egyházközséget (régeni esperesség) kérte. Ezt nem engedélyezték, így kompromisszumképpen az erdőszerényi egyházközséghez (régeni esperesség) helyezték át. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádbálintfalvi egyházközség ügyében, 1935. november 23.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 67. f.

¹³¹ Jeleriu már 1934 végén önkényesen lemondott parókusi állásáról annak ellenére, hogy csak egy évvel később helyezték át hivatalosan. Câmpeanu esperes 1935 szeptemberében javasolta fegyelmi eljárás megindítását, „forradalmi” parókusnak titulálva, de az érsekség inkább az áthelyezés mellett döntött. „Câmpeanu esperes levele az érsekséghez a nyárádbálintfalvi egyházközség ügyében, 1935. szeptember 5.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 58. f.

viszont feljelentés született, ami fegyelmi ügghöz vezetett. Ezen ügyek jellemzőek voltak az egyház életére, e téren nincs eltérés az 1918 előtti és utáni periódus között, az esetek számában sem látunk lényeges különbséget. Vannak úgynevezett tipikus esetek, vannak atipikusak, és vannak a korszakra jellemzőek. Az egyház magatartása a legtöbb esetben egyforma volt, azonban megítélésünk szerint Suciú érsek elődeinél és utódjánál érzékenyebb volt a kor kihívásaira, változásaira, s igyekezett ehhez igazítani az egyház reakcióit is. Tipikusnak mondható esetek azok, amikor a feljelentés mögött emberi gyarlóság, kicsinyesség áll,¹³² vagy amikor anyagi előnyök/hátrányok miatt keletkezik konfliktus.¹³³ Ugyancsak tipikus esetnek számít, amikor a hívek a parókus erkölcsi élete, szolgálatának elhanyagolása miatt tesznek feljelentést. A tárgyalt időszakban két ilyen eset is előfordult, az egyház ezeket általában megértéssel fogadta. Ha indított is fegyelmi eljárást, általában szóbeli figyelmeztetésben,¹³⁴ esetleg pénzbírságban nyilvánult meg, a legsúlyosabb büntetés előrehaladott korban a nyugdíjazás vagy más egyházközségbe való áthelyezés volt.¹³⁵ Egy esetben találkoztunk a papi hivatás felfüggesztésével.¹³⁶

¹³² Victor Tufan nyárádtói parókus ellen hívei amiatt is panaszt tettek, hogy szárnyasai bementek a templom udvarára, s odapiszkítottak. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádtói parókusról, 1927. december 13.” SJMS-Protopopiat, dos. 1488/1927. 33. f.

¹³³ Anyagi természetű ügy legtöbb esetben a parókus és kántor között keletkezett. 1930-ban Petru Chețianu szováta parókus a közöttük lévő rossz viszony miatt nem fizette ki rendszeresen a kántort, emiatt az nem tudta kifizetni lakbérét. „Esperes jelentése az érsekségnek a szováta kántor ügyében, 1930. július 16.” SJMS-Protopopiat, dos. 1527/1927. 27. f. Nyárádtón egy telek megvásárlása körül keletkezett konfliktus, mivel azt mind a parókus, mind a település magának szerette volna megszerezni. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádtói parókusról, 1927. december 13.” SJMS-Protopopiat, dos. 1488/1927. 33. f.

¹³⁴ Ioan Mocan mezőszentmargitai parókus ügyének részletei nem ismertek, azonban mind első-, mind másodfokon elmarasztalták, amiért „lealacsonyította” a papi hivatást, és nyilvános dorgálásban részesítették. Mivel ez volt az első fegyelmi ügye, nem az esperesi zsinat, hanem csak két paptársá előtt fedték meg. „Érsekség fegyelmi bizottságának határozata a mezőszentmargitai parókus ügyében, 1936. április 16.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 36. f.

¹³⁵ Alexandru Bighian kisszentlőrinci parókus ellen már 1911-ben feljelentés érkezett, hogy vadházasságban él, amiből gyerek is született. Több mint 10 éven át semmi nem történt az ügyben, holott az újabb feljelentés kivizsgálásával megbízott Popa esperes is jelezte, tudatában van, hogy nem él erkölcsös életet. Az újabb fegyelmi eljárás csak akkor indult meg ellene, amikor már egyházi szolgálatát is elhanyagolta, és évek óta rendezetlen volt az egyházközség anyagi helyzete. 1921-ben az érsekség adóügyi hivatala indított végül pert ellene, az ügy megoldása Bighian nyugdíjazása volt, s az okozott anyagi károkat nyugdíjából tervezték levonni. Bighian parókusról az utolsó információ 1926 elejéről származik, amely szerint 1924-ben elhagyta az egyházközséget, de 1925-ig ő maradt az adminisztrátor. Ezt követően Nyárádszeredában telepedett le. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a kisszentlőrinci pap ügyében, 1925. november 28.2 SJMS-Protopopiat, dos. 1395/1925. 22. f.; illetve „Kisszentlőrinci hívek levele Câmpeanu espereshez Bighian parókusról, 1926. január 16.” SJMS-Protopopiat, dos. 1458/1926. 5. f.

¹³⁶ Beniamin Colceriu előéletéről nem rendelkezünk információval, az 1930-as évek elején kerülhetett a marosvásárhelyi III. egyházközség élére, feltehetőleg más esperesség területén szolgált korábban. Az első feljelentés 1932-ben született ellene papi hivatásának elhanyagolása miatt. Már ekkor javasolták felfüggesztését, az eddigi gyakorlatból ítélve feltételezhető, hogy korábban is volt már ellene hasonló

Az egyház azokban az esetekben nem volt elnéző, amikor a parókus hanyagsága a liturgia szentségét érintette. E tekintetben sincs eltérés az 1918 előtti és után időszakban. Ilyennek számított a korábban említett Dionisie P. Decei maros-mezőségi esperes ügye, melynek részletei nem világosak, és végső ítélet sem született. Az ügy 1913-ra nyúlik vissza, ekkor két vádat fogalmaztak meg Decei ellen: egyik szerint pénzt kért egyik paptársa eltemetéséért, másik, hogy evett mise előtt. Decei mindkét vád alól tisztázta magát, egyik esetben 1918-ban, másikban 1921-ben kapott felmentést.¹³⁷ Nem világos, hogy miért, de 1921-ben ismét előveszik az ügyet, s akkor Câmpeanu esperest bízzák meg kivizsgálásával.¹³⁸ Decei esperes értetlenségét fejezi ki az ügy ismételt elővétele miatt, s megaláztatásként éli meg, hogy esperes társa előtt meg kell jelennie az ügyben. Ennek ellenére megteszi, de nem születik előrelépés. 1925-ben Câmpeanu esperest felmentik az ügy kivizsgálása alól, és megdorgálják, amiért nem folytatta le.¹³⁹ Az ügyre vonatkozóan nincs további információnk.¹⁴⁰ Elfogadjuk Teodor véleményét, hogy Decei áthelyezésében szerepet játszhatott fegyelmi ügye. Az okot viszont nem ellehetetlenítésében véljük megtalálni. Mivel fegyelmi ügyében felmerült a liturgia szent részének a megsértése, amit az egyház mindenkor szigorúan ítélt meg, ennek számlájára írjuk a korszakban súlyosnak számító ítéletét, az áthelyezést.

A fegyelmi ügyek terén atipikusnak, ugyanakkor a korszakra jellemzőnek véljük az egyházfenntartó járandóság körül kibontakozó ügyeket, amelyek a korszakban az egyik legfőbb konfliktusforrást szolgáltatták. Már a dualizmus időszakában is rendszeresen adódtak ebből konfliktusok, ekkor azonban még csak egyes tagok nem fizetése vagy késedelme miatt alakultak ki. Legtöbb esetben sikerült helyi szinten, esetleg az esperes, érsekség bevonásával rendezni, és érvényesíteni az egyház és parókus tekintélyét. 1918-at követően azonban megváltozott a helyzet, és sok esetben a hívek már testületileg tagadták meg a járandóságot. A parókusok járan-

feljelentés, mivel nem volt szokás az első ügy kapcsán felfüggeszteni az érintettet. Ennek ellenére 1936-ig állásában maradhatott, amikor az eddigiek mellé csalást, okirathamisítást, súlyos alkohol-problémát soroltak fel. Végül felfüggesztették, de megkapta nyugdíját, amit közvetlenül családjának utaltak át, őt pedig a mózesfalvi kolostorba száműzték. „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez a marosvásárhelyi parókus ügyében, 1932. július 25.” SJMS-Protopopiat, dos. 1645/1932. 15. f.; illetve „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a marosvásárhelyi egykori parókus ügyében, 1936. július 2.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 32. f.

¹³⁷ „Decei esperes levele Câmpeanu espereshez az ellene felhozott vádakról, 1923.” SJMS-Protopopiat, dos. 1365/1923. 8. f. Az ügynek külön jelentőséget ad, hogy Decei vallomása szerint 1918-ban az akkor még csak kanonoki rangban lévő Suciunak gyónt meg az ügyről, aki felmentést adott neki.

¹³⁸ Corina Teodor szerint az ügyet amiatt veszik elő, hogy ellehetetlenítsék Decei marosvásárhelyi esperessé történő előléptetését, erre azonban nem hoz kellő bizonyítékot. TEODOR, *Dionisie Decei/Elie Câmpeanu*, 80.

¹³⁹ Az érsekség véleménye szerint Decei áthelyezése ellenére folytatni kellett volna az ügy kivizsgálását, s egy éven belül lezárni. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a Decei ügy kivizsgálására vonatkozó megbízatásairól, 1925. február 17.” SJMS-Protopopiat, dos. 1429/1925. 4. f.

¹⁴⁰ Az érseki levéltárban nem folytattunk kutatást az ügyről.

dósága három nagyobb részből tevődött össze:¹⁴¹ az államsegély (kongrua) mellett a hívektől beszédendő pénzbeli és természetbeni (*lectica*) járandóságból.¹⁴² A konfliktusok a természetbeni járandóság miatt alakultak ki. A hívek arra hivatkoztak, hogy a földreform során az egyházközségek birtokait (*portio canonica*) kiegészítették általában 32 holdra, és ezzel nőtt a papok bevétele, már nincs szükségük ezen javadalmakra. A legtöbb parókus erre úgy reagált, hogy világi bíróság előtt perelte be híveit, s hatóságok közbenjárásával próbálta meg behajtani.¹⁴³ Ez azonban tovább mélyítette a konfliktust, és az érsekség 1925-ben már intette az esperest és a parókusokat, hogy álljanak el a perektől, és ne kezdeményezzenek hasonlókat.¹⁴⁴ 1929-ben egyenesen megtiltotta, hogy hasonló esetekben a parókusok világi bírósághoz forduljanak, mivel anyagi helyzetük javult. Konfliktus esetén kérte, hogy inkább mondjanak le járandóságukról.¹⁴⁵

Természetesen nem lehet általánosítani, voltak egyházközségek, ahol nem volt gond a kötelezettségek teljesítésével,¹⁴⁶ vagy a parókus tapintatosabban kezelte az ügyet.¹⁴⁷ Egyes esetekben viszont maga az érsekség is a parókus személyében látta a konfliktus okát.¹⁴⁸ A helyzet megváltozását természetesen a parókusok is érzékel-

¹⁴¹ Ezt egészítette ki a stóla-adomány, amelyet kereszteléskor, esketéskor, temetéskor kapott a parókus, ez azonban esetleges volt.

¹⁴² A természetbeni járandóság (*lectica*) két részből állt: gabonabeszolgáltatás (általában kukorica), valamint a munkanapok formájában teljesítendő kötelezettség.

¹⁴³ A nyárádkarácsoni plébános már 1923-ben kezdeményezte a hívek „megbüntetését”, amit 1927-ben megismételt. 1921-ben a parókus „kára” 17 véka kukorica volt. „Jegyzőkönyv a nyárádkarácsoni egyházközség gyűléséről, 1923.” SJMS-Protopopiat, dos. 1365/1923. 15. f.

¹⁴⁴ „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a papok járandósága ügyében, 1925. november 28.” SJMS-Protopopiat, dos. 1447/1925. 1. f.

¹⁴⁵ „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez a parókusok járandóságáról, 1929. április 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1544/1929. 10. f. Az érsekség a földjuttatásokból adódó jövedelemnövekedés mellett a megváltozott viszonyokkal magyarázta a helyzetet, amihez az egyháznak is igazodnia kell. A világháborút követően megváltozott az egyház helyzete, a hívek magatartása. Az egyszerű falusi lakosság gondolkodása is „önállósult”, amit a belpolitikai csatározások csak tovább rontottak. Emiatt, ha a parókusok nem tapintattal közelítenek helyzetekhez, helyrehozhatatlan konfliktusokat generálnak. A parókus feladata nem lealacsonyodni erre a szintre, hanem életével és magatartásával példát mutatni a híveknek. Az érsek összességében optimista volt, szerinte idővel a hívek magatartása „megjavul”, s ismét önként fogják majd teljesíteni kötelezettségeiket. „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez a parókusokról, 1929. november 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1544/1929. 45. f.

¹⁴⁶ A kisszentlőrinci egyházközségben még 1935-ben is sikerült behajtani a természetbeni járandóságot, ekkor akart első ízben világi bírósághoz fordulni a helyi parókus. „Nyárádszeredai parókus levele az espereshez a kisszentlőrinci egyházközség ügyében, 1936. május 16.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 11. f.

¹⁴⁷ 1927-ben a székelysárdi parókus az esperest kérte fel, hogy érje el, Alexandru Gligor egykori parókus fizesse be egyházzal szembeni tartozását, mivel félt, hogy a példája alapján a jövőben a hívektől csak nyomás révén sikerül majd beszélni a járandóságokat. „Székelysárdi parókus levele az espereshez a templom ügyében, 1927.” SJMS-Protopopiat, dos. 1488/1927. 16. f.

¹⁴⁸ Az érsekség szerint a konfliktus oka Nistor parókus személye, mivel a vajdakutai hívekre korábban nem volt panasz. „Suciu érsek levele Câmpeanu espereshez a vajdakutai parókus ügyében, 1928. szeptember 29.” SJMS-Protopopiat, dos. 1520/1928. 34. f. Az érsek kezdetben nem akarta áthelyezni Nistort, hogy ne okozzon más egyházközségben is konfliktust, később mégis elfogadta a hívek kéré-

ték. A magyarbényei esperesség hat parókusa nyugdíjügyben írt levelében kitért a hívekre is, akik megváltoztak, „rosszak” lettek, emiatt a papok feladata nagyon megnehezült, állandó jelenlétre van szükség a hívek megtartása érdekében, s egyetlen rossz lépés helyrehozhatatlan károkat okoz.¹⁴⁹ Az érsekség fellépése és tompító magatartása ellenére a hívek magatartása nem változott, ezért az 1929-es minisztériumi összeírásba Câmpeanu esperes már nem javasolta a természetbeni juttatások befoglalását, mivel a gyakorlatban már úgysem léteznek.¹⁵⁰ Suciú érsek utódja más magatartást tanúsított az ügyben, megengedte a parókusok fellépését, így ismét pereket indíthattak a hívek ellen, egyes esetekben egyenesen az adóhatóság révén kívánták behajtani az elmaradásokat.¹⁵¹ Az érsekség egyedüli kikötése az volt, hogy minden esetben hívjanak össze külön egyháztanácsi gyűlést, melynek határozata alapján az érsekség engedélyezi a per megkezdését. A keményebb fellépés azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, egyes egyházközségekben a hívek az áttéréssel fenyegetőztek, mivel parókusuk csendőrséggel és adóhatósággal fenyegette őket.¹⁵²

A korszak fegyelmi ügyeinek másik jellegzetes vonása, hogy negatív érvként kerül elő az érintettek magyar származása vagy identitása. Hasonló eset 1936-ban robbant ki a székelysárdi kántorválasztás ürügyén. Az ügy mögött meghúzódó valós problémák nem világosak, valószínűleg két helyi nagycsalád közötti rossz viszony állt a konfliktus mögött, amit tetézett Alexandru Gligor hajdani parókus rossz viszonya a jelenlegi paptársával, Ioan Olteannel. Gligor 1918 előtt volt helyi parókus, majd világi pályára tért át, de mivel a falu szülöttje volt, ide vonult vissza öreg korára.¹⁵³ Az ügy apropója, hogy 1936 elején betegsége miatt lemondott a helyi

sét, és a régeni esperességbe nevezte ki. Az új parókussal sem jártak azonban sokkal jobban, 1936-ban a járandóság miatt kialakult konfliktus miatt a hívek ismét kérték Victor Ghizdavú eltávolítását. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a vajdakutai egyházközség ügyében, 1936. március 31.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 23. f.

¹⁴⁹ A parókusok három okot hoztak fel magyarázatként, bár ők személy szerint egyik mellett sem foglaltak állást: a világháború hatása, belpolitikai csatározások, a parókusok nem megfelelő magatartása, megfogalmazásuk szerint „a parókusok nem minden esetben állnak a helyzet magaslatán”. „Magyarbényei esperesség hat parókusának levele Câmpeanu espereshez nyugdíjügyben, 1930. március 6.” SJMS-Protopopiat, dos. 1582/1930. 25. f.

¹⁵⁰ Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a parókusok járandóságáról, 1929. április 20.” SJMS-Protopopiat, dos. 1544/1929. 21. f.

¹⁵¹ Az adóhatóság igénybevételéhez minisztériumi engedélyre is szükség volt, világi bírósághoz való fordulás esetén elegendő volt az érsekség jóváhagyása. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádtói egyházközség ügyében, 1936. július 4.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 72. f.

¹⁵² „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a vajdakutai egyházközség ügyében, 1936. március 31.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 23. f. A megváltozott helyzetet jól szemlélteti, hogy a kisteremi parókus szerint az adós családok mindegyike olyan anyagi helyzetben volt, hogy képes lett volna a járandóság teljesítésére. „Kisteremi parókus levele az espereshez hívek járandósága kapcsán, 1934. április 10.” SJMS-Protopopiat, dos. 1688/1934. 28. f.

¹⁵³ Oltean parókus szerint Gligor 1934 óta neheztelt rá, de nem világos ennek oka. Gligor a korábbi parókussal is haragban volt, nem is járt templomba. A feljelentés során Gligor a parókust is megtámadta azzal, hogy még tanítóként „megbecstelenített” egy majádi lányt, amit ő tagadott. „Oltean székely-

kántor, s az új megválasztásának módozatáról nem sikerült megegyeznie az egyháztanácsnak, emiatt feljelentették a parókuszt. Az ügy megértéséhez fontos megjegyezni, hogy az egyháztanácsnak három Gligor nevű – közte Alexandru Gligor –, valamint négy Fechete – a régi és új kántor is Fechete – nevű tagja volt. Gligor ragaszkodott a szabályzathoz, a nyilvános pályázat kiírásához, amelyre csak szakképzett kántor jelentkezhet, és akinek az egyházközség lakást is kell biztosítson. Oltean az egyházközség nehéz anyagi helyzete miatt javasolta, hogy fogadják el Iosif Fechetét,¹⁵⁴ aki ugyan nem szakképzett, de ismeri az énekeket, s mivel helyi lakos, nem kér szolgálati lakást sem.¹⁵⁵ Az egyháztanács elfogadta a parókus érvelését, s Iosif Fechetét választották meg kántornak. Az ezt követő feljelentő levelekben a parókus jogtalan lépése mellett kifogásolták, hogy a megválasztott kántor vegyes családból származik,¹⁵⁶ magyar énekeket is tanított a kórusnak, és jelenleg is magyar, római katolikus vallású a felesége, emiatt „nem szolgálhatja” a nemzeti ügyet.¹⁵⁷

7. A hívek–parókusok viszony

A fent vázolt folyamatok természetesen visszahatottak a hívekre is, de nehéz megmondani, hogy ők mennyire voltak aktív szereplők. A vallásosság, az egyház presztízisének csökkenése már a 19. század második felében elkezdődött, és a világirodalmi folyamatnak újabb lökést adott az első világháború. Bár az egyház is érezte ezen folyamatokat és megállíthatatlanságukat, mégis meglepő, hogy az 1920-as évek végére Suciú érsek ennyire világosan látta az egyház szerepének megváltozását, s ennek megfelelő magatartásra utasította parókusait. Nem maga a folyamat volt újdonság, hanem annak 1918 utáni felgyorsulása, tömegessé válása. Míg korábban egyéni, elszigetelt esetek voltak azok, hogy valaki egyik felekezethez sem volt tagja, 1918 után ez általános jelenségnek tekinthető. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a hívek elfordultak volna az egyháztól vagy ne lett volna számukra fontos a vallás, csak az intenzitása csökkent.

sárdi parókus levele az espereshez a kántor ügyében, 1936. február 22.” SJMS-Protropiat, dos. 1733/1936. 69–71. f. Gligor rossz viszonya a mindenkori parókusokkal arra is visszavezethető, hogy tudatában volt, hogy 1918-as „cselekedetéért” egyféle renoméja van a hazafias román lakosság körében, és úgy tekintett rá, hogy a felépült új templom anyagi alapjait is ő teremtette meg.

¹⁵⁴ A lemondott kántor Iosif Fechete apja volt, s betegsége miatt a fia több alkalommal helyettesítette, így bizonyította, hogy alkalmas a feladatra.

¹⁵⁵ Câmpeanu esperes elismerte, hogy Gligor érvelése helytálló, azonban az egyházközség anyagi helyzetére tekintettel elfogadta, hogy tegyenek kivételt, s ne írjanak ki nyilvános pályázatot a kántori állás betöltésére, azonban kötelezzék Fechetét a kántorképzés elvégzésére. „Câmpeanu esperes levele a székelysárdi parókushoz a kántor ügyében, 1936. február 4.” SJMS-Protropiat, dos. 1733/1936. 64. f.

¹⁵⁶ A levél fogalmazása szerint „magyar csöcsöt szopott”. „Székelysárdi egyháztanács tagjainak levele az espereshez a kántor ügyében, 1936. február 12.” SJMS-Protropiat, dos. 1733/1936. 64. f.

¹⁵⁷ „Alexandru Gligor székelysárdi kurátor levele az espereshez a kántor ügyében, 1936. január 17.” SJMS-Protropiat, dos. 1733/1936. 61–62. f.

A megváltozott viszonyok egyik legjobb lenyomata a földkérdés kapcsán jelentkezett.¹⁵⁸ Az egyházi földeken két típusú földet értünk, egyrészt az egyházközség által kapott földet, amelyet pl. iskola fenntartására fordítottak, másrészt a papi fizetést kiegészítő földterületet (*portio canonica*). Az első felhasználásáról az egyháztanács, a másodikéról a parókus döntött. Az egyházi földeknek a földreform során történő kiegészítése már 1919-ben, az erdélyi parókusok egyik első gyűlésén felmerült.¹⁵⁹ Nincs pontos kimutatás, hogy melyik egyházközség mennyi földet kapott, és ennek ki volt a korábbi tulajdonosa, de amennyiben lehetőség volt rá, a többségi, nemzeti egyházzá váló görögkatolikus egyházközségek megkapták a kiegészítéseket, amelyek révén 32 holdra nőtt az egyházi birtok.¹⁶⁰ A földeket általában kishaszonbérlet formájában használták, ami ugyancsak konfliktusforrás lett, mivel a hívek sok esetben nem fizették be időben a bérleti díjat.¹⁶¹

1935-ben Fintaháza filiában tört ki konfliktus a hívek és a parókus között a földreformkor kapott földek bérlete kapcsán. Az egyházközség és a parókus is hat-hat hold földet kapott a szomszédos Nyárádtó határában.¹⁶² 1928 és 1934 között mindkét földterület bérbébe volt adva a híveknek, ekkor a parókus megszüntette a bérletet, mondván, hogy a jogviszony nem tisztázott, és sorsáról ettől kezdve ő dönt.¹⁶³ A hívek feljelentést tettek a parókus ellen, és megfenyegették, hogy amennyiben az egyházközség földje mellett nem adja át földjét az egyházközségnek, ortodox válásra térnek át.¹⁶⁴ A hívek megtartása érdekében a pap kérte az egyházi felsőbb hatóságokat, hogy hagyják jóvá a tranzakciót.¹⁶⁵ A konfliktus megoldása az lett, hogy

¹⁵⁸ Az 1921-es földreform után a legtöbb földjuttatásban görögkatolikus és ortodox egyházközségek részesültek. Ez rengeteg feszültséget okozott, mivel sok esetben a földet magyar egyháztól vették el, vagy valamelyik hívőtől, s a földosztó bizottságoknak gyakran tagja volt a helyi parókus is. Nyárádtón alakult ki emiatt felszültség, ahol egy nagyobb birtokot sajátítottak ki. „Suciú érsek levele Câmpeanu espereshez a nyárádtói parókus ügyében, 1929. február 19.” SJMS-Protopopiat, dos. 1577/1929. 5. f. A földügyek ezen aspektusaival terjedelmi okok miatt nem foglalkozunk.

¹⁵⁹ „Jegyzőkönyv a görögkatolikus parókusok kongresszusáról, 1919. május 31.” SJMS-Protopopiat, dos. 1219/1919. 4–6. f.

¹⁶⁰ A földeket elviekben nem lehetett volna eladni, de sok esetben ezek szolgálták a templomépítkezések anyagi alapjául, ezeket terheltek meg hitellel. 1926-ben Székelysárdon a templom felépítéséhez öt parcella földet adtak el, miközben ezek 90 ezer lej hitellel is meg voltak terhelve az érsekség irányába. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a székelysárdi egyházközség földjeiről, 1926. augusztus 21.” SJMS-Protopopiat, dos. 1449/1926. 32. f.

¹⁶¹ A marosvásárhelyi egyházközség Csejd határában kapott 42 hold földet, amelyet a helyi lakosoknak adott ki bérbébe, azok viszont nem fizettek, emiatt beperelték őket. „Marosvásárhelyi egyházközség levele a bírósághoz a földbérlet ügyében, 1933.” SJMS-Protopopiat, dos. 1667/1933. 1. f.

¹⁶² A konfliktus egyik oka az volt, hogy a földreformkor kapott parcellák nem voltak telekkönyvezve, így nem volt világos a tulajdonjog. „Kisteremi parókus nyilatkozata a föld ügyében, 1937. február 17.” SJMS-Protopopiat, dos. 1756/1937. 38. f.

¹⁶³ „Fintaházai hívek levele az espereshez az egyházközség földje ügyében, 1935. november 10.” SJMS-Protopopiat, dos. 1712/1935. 61. f.

¹⁶⁴ „Kisteremi parókus levele az espereshez a fintaházai hívekről, 1936. június 8.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 31. f.

¹⁶⁵ „Kisteremi parókus levele az espereshez a fintaházai hívekkel kötött egyezségről, 1936. május 29.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 33. f. Mivel a földet bérbébe adta a parókus, a bérlő beperelte a fin-

a parókus nem adta át a földjét az egyházközségnek, de vállalta, hogy amíg ő marad tisztsgben, felét mindig a fintaházai híveknek adja bérbe, s ezt jóváhagyta az egyházi felsőbb hatóság is.¹⁶⁶ A konfliktus sikeres rendezése ellenére az eset 1918 előtt nem történhetett volna meg.¹⁶⁷

A hívek megváltozott hozzáállásának másik jele, hogy az ortodox vallásra való áttéréssel fenyegetődzés nem volt elszigetelt jelenség. Szinte minden konfliktus esetén előjött. A marosi esperesség hét egyházközségében, 14 esetben találkoztunk ezzel.¹⁶⁸ Ezek között vannak egyéni, személyes sértődöttségből fakadó esetek,¹⁶⁹ vagy olyanok, amikor az egész közösség helyezi kilátásba az áttérést.¹⁷⁰ Az érsekség minden esetben igyekezett önmérsékletre, a hívekkel való kibékülésre ösztönözni a parókusokat.¹⁷¹ A viszonylag gyakori fenyegetés ellenére nincs arról információnk, hogy bárhol is csoportos áttérésre került volna sor. Fontos megjegyezni, hogy érvelése nyomatékosítására minden szinten minden érintett használta az áttérést mint eszközt.¹⁷²

8. Az etnikai–nyelvi kérdés jelentkezése a marosi esperességben

1918 előtt az egyház a kérdést elhallgatta, csak közvetett utalások történtek arra, hogy az egyházközségekben a hívek mindegyike beszéli a magyar nyelvet, jelentős részük az asszimiláció különböző fokán áll, több esetben már asszimilálódott is. A kérdés dualizmus kori eredményeiből okulva a két világháború közötti időszakból még kevesebb forrásra számítottunk. Ezzel szemben a kérdés gyakrabban került elő, igaz, továbbra is közvetett módon, utalás szintjén. A hívek identitásáról, az ebben beálló esetleges változásról vagy arról, hogy hogyan élték meg magyar identitásukat, nem rendelkezünk közvetlen forrásokkal. Összességében a passzivitás volt jellemző, inkább elszenvedői voltak, mint alakítói az eseményeknek. A korszak

taházai kurátort, aki megpróbálta használatba venni. „Kisteremi parókus levele az espereshez a fintaházai kurátor ügyében, 1936. május 13.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 33. f.

¹⁶⁶ „Érsekség levele Dredeřianu espereshez a kisteremi egyházközség ügyében, 1936. március 16.” SJMS-Protopopiat, dos. 1733/1936. 42. f.

¹⁶⁷ Nem világos, hogy a feljelentés és fenyegetés mögött mennyire állt az egész közösség. Feltehetőleg csak az egyháztanács tagjait jelenti, akiknek esélyük volt részesülni a földből.

¹⁶⁸ Ezen egyházközségek: Kisterem, Vajdakuta, Nyárádbálintfalva, Marosvásárhely, Székelysárd, Nyárádtó, Szentháromság.

¹⁶⁹ Egy vásárhelyi hívó amiatt akart áttérni ortodox vallásra, mert nem volt megelégedve a parókus prédikációjával, amelyet öngyilkosságot elkövetett férje temetésén mondott. „Vásárhelyi hívó levele az érsekséghez parókusa ügyében, 1932. január 11.” SJMS-Protopopiat, dos. 1645/1932. 21–22. f.

¹⁷⁰ Tömeges áttéréssel a nyárádbálintfalvi, nyárádtói és vajdakutai hívek fenyegetőztek, de egyik esetben sem következett be.

¹⁷¹ A fentebb már említett Tufan nyárádtói parókust „büszkeségének féltételére” kérte az érsekség annak érdekében, hogy elsimítsa a konfliktust a hívekkel. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádtói parókusról, 1927. december 13.” SJMS-Protopopiat, dos. 1488/1927. 33. f.

¹⁷² A román állam a Vatikán felé, az egyház a román kormányzat és közigazgatás felé, míg a hívek a parókusokkal szemben használták nyomásgyakorlásként.

sematizmusai már nem tartalmaznak információt a liturgia nyelvéről. Az 1910-es és 1941-es statisztikát összevetve annyi figyelhető meg, hogy a 100%-ban magyar nemzetiségű települések száma megfeleződött (60%-ról 30%-ra csökkent), és a települések kb. 10%-ában a román nemzetiségűek kerültek többségbe.¹⁷³ A népszámlálás adatainál finomabb, az egyén szintjén jelentkező élethelyzetek azonban teljesen rejtve maradnak.

Az 1920-as évekből csak elszórtan, másodlagosan kerül elő a téma: néha egy-egy településnevet magyarul írnak le,¹⁷⁴ vagy a hívek magyarul írnak alá egy-egy dokumentumot.¹⁷⁵ Ugyanígy mellékesen kerül elő, hogy egyes településeken a hívek nem értik a román nyelvet, ebből kifolyólag a misét sem, amiből arra következtethetünk, hogy az érintett parókus alkalmazkodott a helyzethez.¹⁷⁶ A nyelvhasználat kapcsán láthattuk, hogy 1924 volt a határvonal, amikortól kötelezték a román nyelvű formanyomtatványok és pecsétek használatát. Emiatt meglepő, hogy 1930-ban Petru Oltean parókus felvetette, a székelyföldi egyházközségeknek engedjék meg, hogy a beszámolókat magyarul készítsék.¹⁷⁷

Az 1930-as években kiéleződő viszonyt, a meginduló „visszarománosítási” akciót, valamint az állami közigazgatás és egyház közötti konfliktust a szentháromsági egyházközség példáján illusztráljuk, mint az egész időszak egyféle (bár nem tipikus) lenyomata. Szentháromság a korszakban egy 1000 lelkes település volt az Alsó-Nyárád mentén. A 20. század elejére a kb. 100 főt kitevő görögkatolikus közösség teljesen elmagyarosodott, megindult a görögkatolikus hívek más, főleg

¹⁷³ Az 1930-as népszámláláskor 20 ezer görögkatolikus hívő vallotta magát magyar anyanyelvűnek a Székelyföldön annak ellenére, hogy a görögkatolikusokat automatikusan a román nemzetiségűek körébe sorolták be. SIMON ZOLTÁN, „Identitás-vizsgálat Nyárádkarácson község egykori görög katolikus közösségében”, in *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2003). Az 1910-es népszámláláskor 80 ezer hívő vallotta magát magyar anyanyelvűnek Erdélyben.

¹⁷⁴ 1920-ban Popa esperes az egyházközségek felsorolásakor Nyárádandrás nevét magyarul írta le, míg a többi egyházközségét románul, ami nyilvánvaló utalás a hívek nyelvére. „Ariton Popa esperes levele a parókusokhoz Câmpeanu esperesi kinevezését követően, 1920.” SJMS-Protopopiat, dos. 1248/1920. 3. f.

¹⁷⁵ Egy küsszentlőrinci hívő beadványát, amelyben rá Andraşiként hivatkoznak, az írásképből ítélve valaki más fogalmazta meg, ő azonban a dokumentum végén Andrásiként írta alá. „Küsszentlőrinci hívő levele az érsekséghez telek ügyében, 1933. január 18.” SJMS-Protopopiat, dos. 1677/1933. 29. f.

¹⁷⁶ Nyárádkarácson kapcsán fontos megjegyezni Piroşca parókus megfogalmazását, amely szerint a hívek „még” nem beszélnek románul. „Érsekség levele Câmpeanu espereshez a nyárádkarácsoni egyházközség ügyében, 1935. augusztus 8.” Mivel Piroşca levele egy rendőrségi ügy kapcsán született, érthető alkalmazkodása/helyezkedése, holott róla tudható, hogy a prédikációkat magyarul tartotta.

¹⁷⁷ Indoklasként csak annyit hozott fel, hogy a székelyföldi viszonyokkal tisztában van az esperes is, azt nem kell külön magyarítani, s ezzel szerinte parókustársai is egyetértenének. „Székelysárdi parókus levele az espereshez nyelvhasználat ügyében, 1930. április 29.” SJMS-Protopopiat, dos. 1587/1930. 8. f. Az esperes válasza nem ismert, de biztosan nem engedélyezte, mivel a későbbiekben sem találkozunk magyar nyelvű adminisztrációval. Ez ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy az érintett parókusok többsége beszélt a magyar nyelvet.

református vallásra való áttérése, a mise is magyar nyelven zajlott. 1912-ben átcsatolták a hajdúdorogi püspökséghez. A konfliktus 1938-ra csúcsosodott ki, de évekkorábban kezdődött. Az 1920-as évek végén került a településre Emil Crețu parókus, aki a könnyített módon végezte el a teológiát, bár hivatalosan csak 1931-ben szentelték fel. Nagy tervekkel érkezett, a „visszarománosítás” lelkes támogatója volt,¹⁷⁸ ehhez sikerült anyagiakat is szereznie, és új templomot épített.¹⁷⁹ A „visszarománosításnak” kezdetben kevés kézzelfogható eredménye lett,¹⁸⁰ miközben konfliktusba került saját híveivel¹⁸¹ és a település magyar származású jegyzőjével, V. Tolannal.¹⁸² Crețu folyamatosan arra panaszkodott, hogy nem kap támogatást sem a településtől, sem Tolan jegyzőtől, és a hívek sem érzik a „nemzeti ügy” fontosságát, a szülők nem küldik az állami iskolába gyerekeiket. Ennek ellenére az 1930-as évek végére állami nyomásra több mint 200 református hívő tért át görögkatolikus vallásra,¹⁸³ köztük Tolan jegyző is. A viszony azonban nem javult.¹⁸⁴ Az áttérés erőltetett volta megmutatkozott, mert 1939-ben a külpolitikai események hatására a pár éve áttért hívek elkezdtek visszatérni eredeti val-

¹⁷⁸ Crețu saját bevallása szerint mindig is parókusnak készült, élete végéig az szeretne lenni, s papként szolgálni a „nemzeti ügyet”. „Crețu szentháromsági parókus levele az espereshez az ellene felhozott vádokról, 1938. június 27.” SJMS-Protopopiat, dos. 1781/1938. 11–13. f. Ezzel szemben Pop esperes elismerte, hogy gond van Crețu parókussal. Amellett, hogy elhanyagolja az egyházi szolgálatot, nagyobb „román”, mint amekkora „parókus”. „Pop esperes jellemzése a szentháromsági parókusról, 1939. október 12.” SJMS-Protopopiat, dos. 1799/1939. 9. f.

¹⁷⁹ Crețu folyamatosan felrótta, hogy a helyi közösség és főleg Tolan jegyző nem támogatta a templom építését, azonban azt elismerte, hogy több alkalommal is adott kölcsönt, és kegytárgyakkal támogatta. „Crețu szentháromsági parókus levele az espereshez az ellene felhozott vádokról, 1938. június 27.” SJMS-Protopopiat, dos. 1781/1938. 11–13. f. A helyi hatóság is elismerte, hogy Tolan nem támogatta a templomépítést, a konfliktus is emiatt kezdődött.

¹⁸⁰ Crețu parókus már 1930-ban panaszt tett híveire, „aljasnak” nevezve őket, amiért gyerekeiket nem akarják az állami iskolába járni. „Crețu szentháromsági parókus levele az espereshez a hívekről és a nemzeti érzésről, 1930. október 25.” SJMS-Protopopiat, dos. 1587/1930. 10. f.

¹⁸¹ Crețu parókus bevallása szerint évente született feljelentés ellene. A hívek legfőbb kifogása az egyházi szolgálat elhanyagolása, erkölcstelen élete, agresszivitása a gyerekekkel szemben. Többször feljelentést tett a hívek ellen, a csendőrséggel vegzálta őket. „Szenháromsági hívek levele az espereshez parókusuk ügyében, 1938. március 10.”

¹⁸² Tolan jegyző sajtóságos karriert futott be. Az 1920-as évek elején került állásba, és 20 éven át megtartotta, ami nem volt jellemző az időszakban. Feltehetőleg jó kapcsolatainak és alkalmazkodóképességének köszönhető, ő református vallásról előbb ortodox, majd görögkatolikus vallásra tért át, és kegytárgyakkal támogatta az egyházközséget. A gyakorlatban azonban nem vett részt a miséken, a református húsvétot ülte meg. Felesége ortodox vallásra tért át, miközben csak magyarul beszélt. „Crețu szentháromsági parókus levele az espereshez az ellene felhozott vádokról, 1938. június 27.” SJMS-Protopopiat, dos. 1781/1938. 11–13. f.

¹⁸³ Crețu parókus az áttérések sikerességét saját érdemének tartotta. „Crețu szentháromsági parókus levele az espereshez az egyházközségről, 1939. június 18.” SJMS-Protopopiat, dos. 1802/1939. 11. f.

¹⁸⁴ Crețu szerint neki jó viszonya van a hívekkel, s a feljelentések mögött az újonnan áttért hívek és Tolan jegyző áll. Emellett azzal védekezett, hogy ha engednek a feljelentésnek, s elmozdítják állásából, nem csak őt alázzák meg, hanem ártanak a nemzeti ügynek is, s mindez az egész Nyárad-völgy „elvesztéséhez” vezet. „Szenháromsági parókus az espereshez az egyházközség ügyében, 1938. március 25.” SJMS-Protopopiat, dos. 1781/1938. 31. f.

lásukra.¹⁸⁵ A hatóságok és az egyház is mindkét személy eltávolításában látták a megoldást, azonban 1939 végéig egyik sem történt meg.¹⁸⁶

9. Összegzés

Magyarországhoz hasonlóan a két világháború közötti időszakot Romániában is egyházi reneszánsznak tekinthetjük, mivel az állam minden korábnál bőkezűbben támogatta az egyházakat, és hangsúlyozta a kereszténység, a keresztény értékek és egyházak fontosságát. Amiatt is pozitív időszaknak lehet tekinteni, mert a görögkatolikus egyház álma megvalósult az egyesüléssel, a román állam keretébe történő csatolásával. Kisebbségi egyházból többségivé vált, élvezte az ezzel járó összes anyagi és erkölcsi előnyt. A román görögkatolikus egyház esetében mégsem beszélhetünk reneszánszról, az ortodox egyházzal megromló viszony és tartóssá váló konfliktus miatt a remények hamar szertefoszlottak, s az egyházvezetést a frusztráltság és a kisebbségi érzés jellemezte.

A korszak másik jellemzője a 19. században meginduló világiasodási folyamat felgyorsulása volt, amelynek következtében az egyház korábbi befolyása és tekintélye csökkent. Tovább rombolta az is, hogy megszűnt a mögötte álló nemzeti egység, és az, hogy az egyház tagjai aktívan bekapcsolódtak a belpolitikai küzdelmekbe. Ezt a nemzeti retorika hangsúlyozásával igyekeztek ellensúlyozni, és minden akciót, amelynek célja az állami pénzek minél nagyobb arányú becsatornázása volt, nemzeti köntösbe bújtattak. A nemzeti retorika mellett a másik visszatérő elem az egyházi unió kiterjesztésének illúziója, amit minden érintett fél folyamatosan lebegtetett.

A marosi esperességben ezek a folyamatok az egyház szervezeti és intézményes megerősödésében csapódtak le, új egyházközségek és templomok megjelenésében testesültek meg. Ez azonban nem párosult a hívek számának gyarapodásával, a „visszarománosítás” erőltetése ellenére az esperesség nem ért el látványos sikereket a térítésben. Az egyház és parókusok tekintélyének csorbulása itt is megfigyelhető, legfőbb jele a természetbeni járandóság befizetésének kollektív megtagadása volt. Az egyház visszafogott sikerének egyik okát a parókusok képzésének átalakításában látjuk. Habár elfogadható az egyház érvelése, hogy a 19. században a hívek

¹⁸⁵ Csendőrségi jelentés szerint 1939 közepéig négy család, 12 személy tért vissza, ezt követően sikerült megállítani a további visszatéréseket. „Csendőrség jelentése a szentháromsági egyházközségről, 1939. július 15.” SJMS-Protopopiat, dos. 1799/1939. 3. f. Az ügyet kivizsgáló nyáradszeredai parókus szerint a visszatérés oka, hogy az érintettek nem meggyőződésből, hanem csak a hatósági nyomásnak engedve tértek át, s nem is jártak a görögkatolikus templomba. A másik ok pedig a Crețu-Tolan ellentét, amely teljesen megosztotta a közösséget. „Nyáradszeredai parókus levele az espereshez a szentháromsági egyházközségről, 1939. szeptember 5.” SJMS-Protopopiat, dos. 1799/1939. 8. f.

¹⁸⁶ Pop esperes szerint Crețu parókus helyett olyan papra van szükség, aki jobban beszél magyarul, megfelelő a képzése, megvan benne a hivatáshoz kellő méltóság és képes ellensúlyozni a magyar papok befolyását. „Pop esperes levele az érsekséghez a szentháromsági egyházközségről, 1939. szeptember 15.” SJMS-Protopopiat, dos. 1799/1939. 8. f. SJMS-Protopopiat, dos. 1802/1939. 10. f.

asszimilálódásának egyik oka a helyi egyházközség és iskola hiánya, amelyet pótolni kell, azonban a fejlesztéshez a parókusok képzése nem tudott felzárkózni sem mennyiségben, de leginkább minőségben. Ugyanakkor az egyház magatartása nem változott a parókusokkal szemben. Hiába érkeztek megalapozott panaszok, hiába ismerte el mind az érsekség, mind az esperes ezen hibákat, csak a legkritikább esetben helyezték át vagy fosztották meg hivatásától a vétkest.¹⁸⁷

A marosi esperességben élő görögkatolikus magyar hívek nemzeti érzületéről minimális információval rendelkezünk. A 19. században megindult asszimiláció a kis létszámú közösségekben minden állami és egyházi erőfeszítés ellenére sem állt meg, míg a nagyobb központokban, városokban sikerült megfékezni, adott esetben visszafordítani. Az egyház magyar hívekkel szembeni magatartása nem változott, továbbra is elhallgatta létüket, azonban helyi szinten toleráns volt velük szemben, s minden tiltás és hangoztatás ellenére megtűrte a magyar misét.¹⁸⁸ Ugyanakkor a magyar hívek „visszarománosítási” vagy más folyamatokkal kapcsolatos magatartásáról nincs információnk, az események elszenvedőiként, nem alakítóiként jelennek meg. Identitásukkal kapcsolatban újabb negatívummal is szembesülniük kellett: míg 1918 előtt vallásuk miatt voltak adott esetben gúny vagy társadalmi megvetés tárgyai, 1918 után ehhez kapcsolódott egy újabb stigma, több esetben magyarságuk miatt is negatív sérelmeket szenvedtek el. Egy 20. századi nemzetállam keretében egyre kevésbé volt elfogadható, hogy a nemzeti és vallási hovatartozás különbözzön, és ezen logika uralkodóvá válása a következő korszakban többségükre nézve végzetesnek bizonyult.

¹⁸⁷ Pop esperes mindezt azzal magyarázta, hogy a hívek gyakori panasza a parókusokkal szemben sok esetben nem megalapozott, gyakran nincs hely, ahová áthelyezhetnék őket, és hasonló esetben a hívek is gyanakvással fogadják az áthelyezettet, mivel tudják, hogy fegyelmi vétség miatt lett elmozdítva. „Pop esperes levél-tervezete az érsekséghez a szentháromsági egyházközség ügyében, 1938. március.” SJMS-Protopopiat, dos. 1781/1938. 28. f.

¹⁸⁸ Pop esperes is elismerte, hogy a székelyföldi egyházközségekben szükséges a parókus megfelelő magyar nyelvismerete. Ugyanakkor a szentháromsági esetből az egyik tanulság, hogy a megváltozott viszonyok miatt a parókusnak körültekintőbben kell eljárnia, s nagyobb tekintettel kell lennie a hívek nemzeti identitására, lelki szükségleteire, mivel ennek figyelmen kívül hagyása könnyen kezelhetetlen konfliktushoz vezet.